

Anmeldelser

Ingrid Markussen: Til Skaberens Ære, Statens Tjeneste og Vor Egen Nytt. Pietistiske og kameralistiske idéer bag fremvæksten af en offentlig skole i landdistrikterne i 1700-tallet.

Odense University Studies in history and social sciences vol. 187, Odense Universitetsforlag 1995.

Ingrid Markussen, docent ved Institut for Pædagogik og Uddannelsesforskning, Danmarks Lærerhøjskole, udgav i forbindelse med stavnsbåndsjubilæet i 1988 bogen *Visdommens lænker. Studier i enevældens skole-reformer fra Reventlow til skolelov*, der omhandlede den statslige skolepolitik i landboreformernes tidsalder. En udvidelse af dette værk med navnlig de idéhistoriske aspekter, og som havde samme titel som det værk, der anmeldes her, blev i 1991 tildelt doktorgraden ved Oslo Universitet. Denne disputats forekom dog kun i privattryk i et begrænset antal eksemplarer, og det foreliggende værk er en forkortet og ombejdet udgave heraf, hvor de idéhistoriske aspekter, eller rettere de pietistiske og kameralistiske idéer er sat i centrum.

For pietisterne, der lagde vægt på *personlig* omvendelse og inderlighed i troen, måtte enhver, uanset køn eller stand, selv kunne læse de skrifter, der lå til grund for den kristne børnelærdom, for at det kunne sikres, at hver enkelt virkelig var blevet personlig grebet af Evangeliet og ikke blot vanekristen. For at sikre den personlige overbevisning blev konfirmationen i 1736 institutionaliseret og ritualiseret som kirkelig handling, og i forbindelse med undervisningen forud for konfirmationen krævedes læsefærdighed. Derved fik skolen stor betydning for pietisterne. Dens formål var for dem at give alle, altså både drenge og piger, læsefærdighed, hvorimod fag som skrivning og regning var nedprioriterede og frivillige og kun ydedes mod ekstra betaling, og som regel kun for drenge. Pietismen betonedes stærkt arbejdsflid, men ville i øvrigt ikke lave grundlæggende om på den bestående samfundsorden,

hvorefter enhver undersåt efter Luthers forskrift skulle leve lydigt i kald og stand: som medlem af menigheden, som kongens undersåt og som underordnet under husfaderen i husstanden.

Den anden idéretning, der er genstand for nærmere undersøgelse, er kameralismen. Denne er vanskelig at definere entydigt, idet den gennemgik en glidning i betydning over tid. Udtrykket kommer af *camera*, d.v.s. kammer, og hermed mentes skatkammer. Oprindeligt var kameralisme slet og ret regnskabslære og udvidedes efterhånden til at blive læren om forvaltning i al almindelighed, et fag for vordende embedsmænd. Det måtte selvfølgelig gælde om at effektivisere forvaltningen mest muligt så at staten fik flest mulig skatteindtægter. Dette førte på sigt til interesse for at højne befolkningens levevilkår, egentlig ikke for dens egen skyld, men fordi mere velstand for befolkningen ville give staten flere skatteindtægter, bedre levestandard ville føre til et øget befolkningstal og dermed flere skatteydere og flere soldater, hvad der igen ville føre til målet – økonomisk og militær styrkelse af staten. En række af de foranstaltninger, som statsmagten iværksatte angiveligt for at befordre den almene lyksalighed, kunne således i virkeligheden være blevet til med statens styrkelse for øje. Mange reformer, der anses som udslag af oplysningstidens tænkning, var således måske i virkeligheden kameralistiske, f.eks. landboreformer og skolereformer. På ét punkt var der dog klar forskel mellem kameralisme og oplysningsfilosofi, nemlig hvad angår menneskesynet. Mens oplysningsfilosofferne nærrede nærmest ubegrænset tillid til menneskets iboende godhed og de muligheder, det ville få, hvis blot det blev oplyst, så opfattede kameralisterne mennesket som et umyndigt barn, der måtte holdes under nøje opsyn og kontrol for ikke at bringe sig selv eller andre i ulykke.

Kameralismens idéer og tænkere præsenteres, bl.a. Sorø-professoren Andreas Schytte, som er ophavsmand til den sentens, der er bogens hovedtitel. Rækkefølgen i denne er

ikke tilfældig, men udtryk for en enevælde-ideologi, hvor målet var at få befolkningen til at elske staten højere end sig selv. M.h.t. opdragelse og uddannelse fandt kameralisten Schytte, at den sag var for vigtig til at kunne overlades til forældrene, det måtte staten tage sig af. I dén holdning findes sikkert nogle af rødderne til vort århundredes totalitære ideologier; denne påstand står dog for anmelderens egen regning.

Senere følger en gennemgang af de danske og udenlandske pædagogiske idéer m.h.t. almueskolen i 1780'erne og 1790'erne. Bl.a. påvises her, den store betydning som den preussiske godsejer og almueskolepioner, Friedrich Eberhard von Rochow, på godset Reckhahn havde på den danske udvikling, ikke mindst via Johan Ludvig Reventlow på Brahetrolleborg.

Herefter ændres tilgangsvinklen, og der ses nu på, hvordan skolevæsenet blev etableret i et lokalområde, Nordsjælland i 1780'erne og 1790'erne, både de administrative og pædagogiske sider. En række af de udbredte lærebøger gennemgås med henblik på den ideologi, der lå til grund.

Statsmagten var i et skolepolitisk dilemma i de sidste par årtier af 1700-tallet: på den ene side var skolens mål nu at opkvalificere børnene til at kunne begå sig som fuldmyndige og selvstændige samfundsborgere i landboreformernes samfund, nu hvor gods-ejernes patriarkalske myndighed over bondebefolkningen for en stor dels vedkommende var væk. Men på den anden side ville man fra statsledelsens side, at bondebefolkningen fortsat kendte sin plads i den sociale orden (ikke mindst efter 1789) og ikke stræbte ud over sin stand.

For at forene disse modsatrettede mål blev der i skolepolitikken fortsat lagt vægt på de dyder, som også havde været i høj kurs under pietismen: fromhed, lydighed, flid, nøjsomhed, arbejdsomhed og stands-mæssig opdragelse. Til den ende anvendtes de gammeltestamentlige tekster *Jesus Siraks Bog* og *Salomons Ordsprogsbog*, disse stod i datidens bibel, men er blevet fjernet som apokryfe skrifter i senere bibel-udgaver. Disse tekster består af visdomsord af ordsprogsagtig karakter, og de formidlede et samfundssyn, som myndighederne ønskede at fremme med skolepolitikken. Teksterne var i forve-

jen var kendt og udbredt blandt landbofolkningen. Disse visdomsord, sådan som de kom til udtryk i periodens skolebøger, er optrykt bagi.

Men selvfølgelig var der forskel på skolesynene. Målet med skolen for kameralismen var at gøre befolkningen i stand til at begå sig i landboreformernes samfund, derfor måtte de have en bred vifte af fag, herunder også skrivning og regning, og begge køn skulle i modsætning til pietismens skole modtage samme undervisning.

Foruden pietismen og kameralismen omtales også andre idéretninger: naturrettslæren, der forbandt pietisme og kameralisme, oplysningsfilosofien, politivitenskaben, enevælden, filantropismen og rationalismen. Det står imidlertid ikke klart, hvordan disse skal forstås og vægtes i forhold til hinanden. Eller i forhold til kameralismen. Var de over-, under- eller sideordnede eller noget helt fjerde?

Bogens hovedtekst er desværre præget af trykfejl m.v. i et omfang, der irriterer.

Med bogen er kameralismen som begreb og en række danske og udenlandske kameralistiske skribenter, de fleste ret ukendte i Danmark, og eksisterende forskning om dem, blevet introduceret for et dansk publikum, hvilket er meget fortjenstfuldt. Ligeledes vidner kilde- og litteraturlisterne bagi bogen om omfattende forskerflid og stor belæsthed. Blot skal bemærkes, at Axel Wesths artikel »Kirken og Almuesamfundet i Danmark« er trykt i tidsskriftet *Sprog og Kultur* ikke i 1943, som der står, men i 1963.

Det skal fremhæves, at Ingrid Markussen lægger megen vægt på at inddrage og tage stilling til andre forskeres arbejder. Det oplyses dog i bogens forord, at der ikke er tilføjet litteratur udkommet efter den nævnte disputats i 1991. Senere publicerede forskningsresultater som dem vedr. tilblivelsen af dansk identitet eller af landboreformerne som reformer fra neden, iværksat på gods-ejernes og bøndernes eget initiativ, hvor statsmagten befandt sig i reformernes periferi, ikke i deres centrum (Ole Feldbæk) er således ikke inddraget. Ej heller teserne i Thorkild Kjærgaards stærkt omdebatterede disputats.

Alt i alt er der tale om en vigtig pædagogisk-idéhistorisk afhandling, der bringer

meget nyt. Og den bør have bud langt ud over de skole- og uddannelseshistorisk interesseredes kreds. For det første fordi en række af de kameralistiske forfattere, der er introduceret i afhandlingen, også ytrede sig om andre aspekter af samfundslivet end skolevæsen, og derfor kan og bør de give inspiration ved studiet af andre sider af 1700-tallets samfund med hensyntagen til mulige kameralistiske aspekter. For det andet fordi de idéer, der ligger bag enhver tidsalders skolepolitik, siger overordentlig meget om det pågældende samfund generelt. Tænk blot på, hvor meget nutidens idéer om undervisningsdifferentiering og elevernes ansvar for egen læring fortæller om 1990'ernes danske samfund.

Michael Bregnsbo

Carol Gold: Educating Middle Class Daughters. Private Girls Schools in Copenhagen 1790-1820.

Museum Tusculanums Forlag, 243 s., 250,- kr.

Det 19. århundredes meningsdannere brød sig ikke om pigeskolerne. Alene tanken om, at en pige af borgerskabet skulle gå ud af sit hjem for at modtage undervisning bød dem imod. Både Johan Ludvig og Johanne Luise Heiberg angreb offentligt disse skoler. Han med vaudevillen »Aprilsnarrene« (1826), som spillede for fulde huse århundredet ud. Hun i offentlige debatindlæg både først og sidst i 1850'erne (JLH, Om Quindeemancipation, 1851 og i: Ugentlige Blade nr. 16 og 17, 1859). Også skuespillerinden Anna Nielsen nedgjorde i sine erindringer pigeskolen (Tilskueren 1902, s. 741-52). Disse kendte menneskers holdninger gik ukritisk ind i den officielle historieskrivning. Andre, nemlig skolepionéren Natalie Zahle, forfatteren og oversætteren Benedicte Arnesen-Kall og den mere ukendte Johanne Luise Lemming (om Døttreskolen af 1791, Frk. Schmidts Skole og Christianshavns Døttreskole) havde i deres erindringer kun positive minder om deres barndoms gode pigeskoler. Men ikke før nu er deres erindringer blevet dokumenteret som sandsynlige. I sommer udkom den amerikanske historiker Carol Golds bog, der er en uhyre grundigt dokumenteret historie om de danske pigeskolers udvikling og be-

tydning. Den vender helt om på det gamle, komiske billede.

Allerede i landboreformernes tid i 1780'erne tog progressive fædre de første initiativer til at grundlægge pigeskoler i København. Generelt var den uddannelsesmæssige forbedring af befolkningen et centralt punkt på den offentlige dagsorden. Denne forbedringstrang overlevede den økonomiske nedtur, som fulgte af Napoleonskrigene og statsbankerotten i begyndelsen af 1800-tallet. Pengene var små, men man var påvirket af oplysningstidens idealer og af de demokratiske revolutioner i Nordamerika og Frankrig. I 1789 havde regeringen nedsat »Skolekommissionen« til at undersøge og anbefale initiativer til at dække landets uddannelsesbehov. Den blev sammensat af mænd, der var dybt engageret i oplysningstidens idealer om uddannelse, men som samtidig frygtede, at for meget uddannelse kunne indgyde utilfredshed og ulydighed hos bønderne. Kommissionens arbejde intensiveredes efter bombardementet af København, der efterlod mange børn forældreløse. Denne ramme lå bag skoleloven af 1814.

Det københavnske skolesystem blev således påvirket af nationale begivenheder og en fornyet kommission, Direktionen for Almue- og Borgerskolevæsenet, blev i hovedstaden sat til at overvåge, at skolepligten faktisk blev overholdt. Byen forsøgte nu at bygge et offentligt skolesystem på det allerede eksisterende, der hovedsageligt var privat funderet. Selv om kildematerialet er for usikkert til at kunne drage helt holdbare, statistiske konklusioner, eller til at kunne sammenligne udviklingen af antal og skoletype over tid, peger Gold på, at lidt under halvdelen af byens børn kom i en eller anden form for skole i 1815. Af disse var ca. 70% knyttet til private skoler. Af dem var der 260. – Den sidste halvdel af byens børn blev undervist hjemme (eller fik slet ingen undervisning).

Før Gold går igang med sin analyse af, hvad pigeskolerne egentligt lærte tidens døtre, påviser hun, hvordan de foreskrevne kvinderoller ændrede sig i slutningen af 1700-taller fra forestillingen om kvinden som den forførende Eva til den asexuelle victorianske kvinde. Denne kvinderolles kardinaldyder renhed, dydighed, underda-

nighed og huslighed kender vi til hudløshed, og vi ved, at disse normative kvindedyder lagde fundamentet for forventningerne til den borgerlige kvinderolle helt frem til 1950'erne. Gold hævder, at den ændring, der indtrådte i slutningen af 1700-tallet introducerede samfundets ønske om at placere kvinderne i en mere æstetisk rolle i de borgerlige familier, mens de arbejdende kvinder fra de lavere sociale klasser skulle koncentrere sig om at udvikle praktiske færdigheder. Døtrene fra borgerskabet kunne indskrænke den praktiske kunnen til at kunne styre et hus. Her var begrebet »den sande kvinde« i højsædet. Gold påviser, hvordan skolekommissionens anbefalinger i 1814-loven reflekterede »den sande kvindelighed«s foreskrevne dyder klasse-mæssigt såvel som køns-mæssigt.

Enhver, der kender lidt til dansk skolehistorie ved, at der omkring og efter århundredeskiftet eksisterede en skov af forskellige skole- og undervisningstyper ved siden af de kendte latinskoler for drenge i København. Det er vanskeligt at skabe sig et overblik over dem i dag. Det var det også dengang, viste de formelle rapporter fra myndighederne. Man delte undervisningsformerne ind i forskellige grupper, som dog svarede mere til administrative behov end til forskelle i størrelse, klientel og type. Det er Golds store fortjeneste at have skabt et overblik ved at sætte skolerne ind i et overordnet system:

1. offentlige skoler: som var frie, statsstøttede og åbne for alle aldre til konfirmationen,
2. private skoler, som var etableret af private mennesker eller grupper og som opkrævede betaling for undervisningen. Herunder fandtes forskolerne eller »day-care-centers«, som Gold konsekvent kalder dem, og som var åbne for alle piger og unge drenge op til 8 år. Her undervistes i læsning, regning og skrivning. Realskolerne eller »academies« (højere skoler) var private skoler, der var åbne for allerede læsekyndige børn, og som underviste i fremmedsprog og »videnskabelige fag« som historie, geografi og naturvidenskab. Undervisningen var køns-opdelt.

3. velgørenhedsskoler, der var etableret af private grupper, med gratis undervisning, især for fattige embedsbørn.
4. hjemmeundervisning

Gold dokumenterer overbevisende, at skoleholderne generelt ikke var ukvalificerede, sådan som det er blevet hævdet i de sidste 200 års historieskrivning. Det dårlige rygte kan bl.a., hævder Gold, stamme fra, at en del af lærerne ikke var professionelt, pædagogisk uddannede og at de, der var, kunne være jaloux på de ikke-uddannede (!), for hvem det faktisk lykkedes at holde skoler. En anden faktor kunne være, at skolerne var små på 20-30 elever, og en tredje at der hidtil næsten intet seriøst er skrevet om dem.

På den baggrund fremlægger Gold veloplagt sine resultater fra års grundforskning i det store arkivalske materiale, der faktisk eksisterer, nemlig arkiverne fra lokale og landsdækkende skolekommissioner, skolers og velgørenhedsselskabers arkiver samt kirke- og skolevæsenets arkiver. Hun går især i dybden med materialet fra ansøgningerne til Direktionen for Borger- og Almueskolevæsenet om lov til at oprette skole og identificerer med udgangspunktet i dette ansørgernes * sociale baggrund, * motivation for at køre en skole og * uddannelsesbaggrund eller simpelthen evnen til at kunne læse og skrive.

Fra 1790 til 1815 kan der i København registreres 210 kvindelige skoleholdere mod 51 mandlige. Generelt var de kvindelige skolebestyrere ikke »spinsters«, som vi har troet fra Heibergs vaudeville. Faktisk var gruppen af gifte kvinder så stor som 33%, mens de ugifte og enker udgjorde hhv. 20 og 29%. Tilsammen dog en ret stor gruppe kvinder, der var uafhængige af ægtemænd, så myten har dog sin demografiske klangbund, hvad Gold måske lidt tendentiøst undlader at pege på. Antallet af »enlige« kvinder siger jo ikke noget om, hvordan de opførte sig over for eleverne. Så der er ingen grund til at skjule, at der var ca. halvdelen af slagsen. Noget skulle kvinderne jo leve af.

Det kan derfor heller ikke undre – selv om det aldrig tidligere er dokumenteret så grundigt som Gold gør det –, at de fleste skoleholder-kvinder arbejdede for at tjene penge, – som et bidrag til familieindkomsten, hvis

de som forskoleholdere var gift med håndværkere, eller som bestyrere af højere skoler var gift med militærfolk eller fladekaptajner, der var bortrejst i lange perioder. Eller helt enkelt som levebrød for de fattigste af kvinderne, der åbentlyst søgte skolehold for at tjene penge. Her var der ikke plads til idealer og smukke idéer fra oplysningstiden. Der var rift om pladserne og i 1817 begyndte de lokale skolekommissioner at afvise ansøgningerne, selv fra kvalificerede ansøgere: skolemarkedet var simpelthen mættet.

Gold kommer rundt om alle tænkelige spørgsmål i sin analyse af indberetnings- og ansøgningsmaterialet: skolernes levetid, curricula, religiøse fundament og de daglige skoletider. I undersøgelsen af, hvor længe skolerne eksisterede, viser hun, at døtre eller svigerdøtre kunne køre en skole videre, når den mødre skoleholder faldt bort. Dette gjaldt f.eks. for den berømte Mdm. Lindes Institut. En eksemplarisk punktundersøgelse viser, hvordan en hel skolefamilie træder frem på den historiske scene i Elise Engelstrøms ansøgning fra 1815. Her optræder både hendes tidligere mand, dennes søn af første ægteskab og hans hustru og senere enke, der parallelt kørte pige- og drengeskole-virksomhed over en lang årrække.

Det var meget forskelligt, hvor længe pigerne gik i skole. Det kunne variere fra 1 til 10 år. Sømøds Skole var en skole, hvor børnene – uanset alderstrin – blev undervist i de basale fag, mens man i Døtreskolen af 1791 forudsatte den basale børnelærdom bekendt. Her var der tale om en højere skole for velstående middelklassedøtre med fag som dansk, grammatik, stavning, fransk, tysk, håndskrift, regning, geografi, verdenshistorie, religion, moral, forstandsværelser, tegning og så de »kvindelige fag« som strikning, syning og broderi. Sømøds- og Døtreskolen lå i hver sin ende af den behovsskala, der skulle dække undervisningen, og de var begge den bedste af slagsen.

Skolerne var åbne 5-8 timer om dagen med en lang 2-3 timer frokost- og hvilepause midt på dagen. Men i løbet af skoleformlperioden blev den lange frokostperiode inddraget, så eleverne kun skulle gå skolevejen frem og tilbage een gang om dagen. Både praktiske og moralske grunde talte for denne ordning, hævder Gold.

Golds ønske om at dokumentere den faktisk levede virkelighed fremfor blot intentionerne for skolevirksomheden fører hende helt ind i klasseværelset: Hendes redskaber er en nøgtern undersøgelse med udgangspunkt i myten om, at undervisningen af pigerne især på grund af de mange fag var overfladisk. Systematisk viser Gold, at de mange emner i pigeskolerne til forskel fra drengeskolerne dækkede over håndarbejdet, som omfattede både strikning, syning, broderi o.a. Til gengæld holdt pigerne hvilepauser i skoledagen med håndarbejdet, mens drengene fik fyldt den tid ud, som de ikke brugte på håndarbejde med lettere fag, som f.eks. botaniske ekskursioner. Det viser sig nyttigt at dele fagene op i grupper: i de højere pigeskoler var fagene håndarbejde, religion, de historisk-geografisk-naturvidenskabelige fag, fremmedsprogene samt skrivning-regning. I de højere drengeskoler havde man præcis de samme fag, bortset fra håndarbejde og suppleret med de klassisk-filologiske fag samt flere variationer af de »videnskabelige fag«. Spændvidden af disse fag satte pigerne istand til at udføre det arbejde, der forventedes af dem i hjemmet, i andres hjem eller i handels- og serviceerhverv. Elegant forløber Golds tolkning derhen, at de højere drengeskoler sådan set måtte have et mere mangesidet fagspektrum, der netop derfor kunne gå ud over den intellektuelle fordybelse (!) Det fremgår indirekte af hendes analyse, at den historiske kritik for overfladiskhed således snarere kunne rettes mod drengeskolerne. Sådan kan tingene vendes og drejes, alt efter indfaldsvinkel.

Således gør Gold op med en fremherskende myte i dansk skolehistorie. Som hun selv påpeger, har hun ikke dermed bevist, at undervisningen i pigeskolerne var bedre end i drengeskolerne. Kun at der var et spektrum af skoler fra de dårlige, som Heiberg'erne hudflettede, over de middelmådige til de gode, store skoler som de to Døtreskoler.

Også læsebøgernes indhold kommer under Golds lup med den kildekritiske advarsel, at de naturligvis fortæller mere om, hvordan forfatterne ønskede, at samfundet skulle indrettes, end om, hvordan det faktisk var. At dette altså var normativ litteratur. Ikke overraskende er konklusionen her, at der er en skarp kønsdikotomi mellem de

kvindelige og den mandlige verdener i læsebøgerne. Pigerne burde identificere sig med familierollerne, mens drengene kunne spejle sig i en mangfoldighed af arbejdsmæssige og offentlige hverv. Helt på linie med Mette Wings undersøgelse fra 1981 af pigeromanen i det 19. århundrede (MW: »Den Kunst at blive en God Pige, Hustru, Moder og Huusmoder«, Gad 1981) har vi nu med Gold en konkret undersøgelse af kønsrollerne i tidens skolebøger. Der kan vist ikke længere herske tvivl om de normative kønsbilleder i det 19. århundrede. Havde Gold imidlertid kunnet gå videre til en analyse af vidnesbyrden på eleverne, var vi kommet nærmere tidens faktiske kønsmæssige forventninger til eleverne.

Gold går i dybden med casestudies over to af pigeskolernes institutioner, nemlig Døtreskolen og Det søsterlige Velgjørheds Selskab. De højere drengeskoler, Efterslægtens Skole (1786) og Borgerdyds Skolen (1789) ses som umiddelbare forløbere for Døtreskolen. Deres curricula og mål var model for de højere pigeskoler. Det interessante i den lange historie om denne den bedste af Københavns højere pigeskoler er, at den – på linie med de øvrige private pigeskoler – blev startet af forældrene (fædrene), og ikke af velmenende opdragere som i USA. Forældrene troede på uddannelse af deres døtre som vigtig og nyttig. Størsteparten af det fædrene ophav havde liberale erhverv og har formodentligt forestillet sig uddannelsen af døtrene med henblik på at skaffe kvalificerede medhjælp i butikken, med regnskaberne og i embedet som sådan. Gold ser dette initiativ som noget, *der går forud for den victorianske kvindes rolle, der blev dominerende i det 19. århundrede*. Her mener jeg, hun tager fejl. Er det ikke snarere sådan, at begrebet den victorianske kvinde er århundredets *normative* kvindebillede, mens den i husholdningen, forretningen eller firmaet aktivt arbejdende kvinde var *den overvejende praksis*? Forestillingen om »den sande kvindelighed« var ideelt til at placere kvinderne i hjemmene som familiens sjæl, børnenes opdrager og kvinden bag den aktive, udadvendte mand. Et eminent kulturbærende begreb som fødselshjælper for den kvinde, der arbejder aktivt og kønskomplementært for familiens og fædrelan-

dets vel. Dette spørgsmål forfølger Gold ikke og følger således ikke op på den teoretiske diskussion, som undertegnede rejste af døtrene dannelse i det 19. århundrede (Viljens Styrke, 1992). Det er så meget desto ærgerligere, som hun med sit materiale er den, der ville være bedst klædt på til at differentiere og videreudvikle denne teori om sammenstødet mellem det normative kvindebillede og de faktiske sociale betingelser og livsforløb som en drivende faktor op til de kvindeemancipatoriske bevægelser i slutningen af det 19. århundrede.

En anden interessant pointe, som Gold går relativt let hen over, er den, at også mødrene kunne vælges ind i det skolesamfund, der stod bag Døtreskolen med stemmeret helt på linie med mænd. Havde Gold undersøgt eller reflekteret over baggrunden for denne for perioden helt usædvanlige praksis, havde vi måske fået endnu flere svar på Døtreskolens usædvanligt stærke position som højere skole for piger? Faktisk var uddannelsen så god, hævder Gold, at pigerne dér fik en bedre uddannelse, end de fik mulighed for at bruge bagefter, hvor de blot blev sat til at arbejde i eller for familien og dens virksomhed. Men udfoldede de ikke dér en social og samfundsøkonomisk set vigtig indsats som medhjælpende hustruer, husbestyrerinder og opdragere af næste generation? En indsats, der blot er blevet overset i historieskrivningen. Denne undladelse synd er Gold på nippet til at gentage.

Velgørhedsinitiativerne ser Gold som forsørgelsesmulighed for fattige middelklassedøtre, – så de kunne lære noget og dermed blive et godt parti for giftermål, eller så de selv kunne arbejde som tjenende ånder for andre. Gold fortæller – så grundigt som kilderne tillader – historien om det Søsterlige Velgjørheds Selskab og andre velgørheds selskaber, der sørgede for at fattige middelklassepiger kunne få skolegang. Dette er velgørende humanistisk og samfundsvidenskabelig grundforskning, og hendes fremstilling differentierer forståelsen af de ret forskellige krav, der stilledes til døtrene af henholdsvis det fattige og det rige borger-skab.

Det religiøse grundlag for hovedparten af skolerne – og dem, der var styret af velgørhedsselskaber, var kristent. Men der

fandtes også jødiske skoler, f.eks. Caroline-skolen, der blev startet i 1810 af velhavende medlemmer af den jødiske menighed. Også her var formålet skolegang for døtre fra mindre bemidlede hjem, for at kunne give dem mulighed for at skaffe sig et fremtidigt levebrød, hvad de fleste elever fra både de kristne og de jødiske skoler fik: Som modehandlere, ejere af ekviperingsforretninger, lærerinder, skoleholdere, frisører, husbestyrerinder.

Overbevisende har Carol Gold nu vist os, at de private skoler havde lagt grunden for og fortsat bidrog til den proces, der på det juridiske plan igangsattes af skolelovene 1814, som indførte undervisningspligten for alle børn i Danmark. De gav således en hånd til den offentlige sektor, der endnu ikke var tilstrækkeligt udbygget til at kunne leve op til lovens bogstav.

Gold har leveret et usædvanligt væsentligt bidrag til dansk skole- og uddannelseshistorie i de 30 omskiftelige år fra 1790 til 1820. At hun samtidig mestrer at give ny forståelse – ikke alene for pigeskolerne og døtrenes dannelse og uddannelse i denne tid –, men også for samspillet mellem det offentlige og det private skolesystem, mellem pige- og drengeskoler, mellem ideale fordringer til skolegangen og reelle curricula, og sætte det hele ind i et dynamisk udviklingsforløb over de 30 år, er noget af et kunststykke. Det er et uvurderligt grundigt arbejde, der samtidig glimrer ved at være sat ind i et nationalt og internationalt perspektiv, som det måske kun kan gøres af en udlænding? Carol Gold beviser samtidig med sit veloplagte sprog og smukt gennemarbejdede komposition og stil, at seriøs grundforskning kan formidles til en fornøjelig læseoplevelse.

Birgitte Possing

Otto Jespersen: A Linguist's Life. An English Translation of Otto Jespersen's Autobiography with Notes, Photos and a Bibliography.

Edited by Arne Juul, Hans F. Nielsen & Jørgen Erik Nielsen. Odense University Press 1995, ill. 380 pp.

I 1925 fratrådte den 65årige Otto Jespersen det første regulære professorat i engelsk sprog og litteratur ved Københavns Univer-

sitet efter at have virket i stillingen i 32 år. Heldigt, kan man sige, eftersom han mange år tidligere havde afkrævet sin kone det højtidelige løfte at hun ville skyde ham hvis han ikke gjorde det. Også heldigt i den forstand at det følgende arbejdsomme otium blev en eftertrykkelig befæstelse og udbygning af hans allerede da imponerende indsats for sprogforskning og sprogundervisning, nationalt og internationalt. Denne samlede indsats videregav han sit overblik over i selvbiografien *En Sprogmands Levned* i 1938. Det kan ses som et udtryk for en vis beskedenhed at han, der skrev helt ubesværet på både fransk og tysk (bl.a. i samlingen *Linguistica*, 1933) og simpelthen elegant på engelsk, valgte at berette om sit eget liv og sit personlige forhold til indsatsen på dansk.

Lige siden har det internationale sprogforskersamfund bevaret interessen og respekten for Jespersen. Det er ikke mærkeligt, i betragtning af hans faglige alsidighed. Således står han f.eks. for John Lyons (*Language and Linguistics*, Cambridge University Press 1981, p. 216) som den fremtrædende eksponent for historisk-evolutiv sprogvidenskab, helt berettiget i betragtning af værker som *Language, Its Nature, Development and Origin* (1922), den vidt udbredte *Growth and Structure of the English Language* (1905) og den monumentale syv-binds *A Modern English Grammar* (1909-49). Men i kraft af andre arbejder som *Sprogets Logik* (1913) og *The Philosophy of Grammar* (1924) kan han fra andre vinkler helt rimeligt også opfattes som en betydende igangsætter af den senere så dominerende strukturalistiske sprogteknik, sådan som det vises i to nylige doktordisputater (Frans Gregersen: *Sociolingvistikens (u)mulighed* (1991) og Michael Rasmussen: *Hjelmslevs sprogteori* (1992)). Hvortil yderligere kommer pionerarbejdet inden for empirisk og anvendt fonetik, strejftog ind i dialektologi og sprogpsykologi og konstruktionen af et internationalt hjælpe-sprog, 'Novial' o.m.a.

To danske engelsk-eksperter, Arne Juul fra Danmarks Lærerhøjskole og Hans Frede Nielsen fra Odense Universitet, søgte i 1989 at imødekomme den internationale interesse netop for dette vidtspændende livsværk ved at udgive en samling artikler af forskellige fagfolk til belysning af så mange sider som

muligt af Jespersens virke (*Otto Jespersen: Facets of his Life and Work*, SiHoLs 52, John Benjamins Publ. Co, Amsterdam/Philadelphia). Nu er de derefter gået sammen med en kollega fra Københavns Universitet, Jørgen Erik Nielsen, om på sæt og vis at fylde mellemrummene mellem facetterne ud ved at bringe det internationale publikum det som Jespersen selv så som et helt billede af sin person i aktivt samspil med samtidens strømninger, i form af en engelsk oversættelse af *En Sprogmands levned*. Denne oversatte version har vigtige tilføjelser: en samling på 30 ofte udtryksfulde fotografier og andre illustrationer, en stor mængde noter til forklaring af tekstens hundredvis af person- og andre navne samt af mange hentydninger til særligt danske og/eller historiske forhold, som må skønnes ukendte for vor tids læsere her og hisset, en opdateret bibliografi, og et fyldigt person- og emneregister. Dertil kommer et indsigtfuldt forord af Paul Christophersen, Jespersens medarbejder på den store grammatik, selv i en periode engelskprofessor i København.

Selve oversættelsen er foretaget af David Stoner, og den er mesterlig. Jespersens karakteristisk uprætentiøse, let underspillede, mundrette og forbavsende lidt ældede dansk er helt overbevisende omplantet; vanskeligt gengivelige hverdags vendinger som f.eks. et skuldertrækkende, »Men hvad?« klares med præcision og elegance (p. 88). Enkelte steder hvor der i originalen er citeret vers af Jespersen selv eller andre, er de flot gendigtet, ofte med bevarelse af metrum og rimskema. Kun ét sted er en absolut bedaget vits ('kronpeter', p. 24) droppet; intet stort tab. Et helt kapitel (nr. 17, 'Modersmål') har man valgt at lade stå uoversat; helt rimeligt ud fra et internationalt synspunkt, eftersom det hovedsagelig består af eksempler på de reformer af dansk retskrivning og ordforråd som Jespersen gik ind for, og som iøvrigt for en stor del siden er gennemført; en oversat version ville kun have noget at sige til de sjældne ikkedanskere som kan så meget dansk at de i alle tilfælde ville have forstået originalen.

Bibliografien over Jespersens egne bøger og artikler frem til 1949, udarbejdet af Gorm Schou Rode, er på 825 numre. To tidligere tilsvarende bibliografier, fra 1930 og 1944

ved hhv. C.A. Bodelsen og Niels Haislund, er på hhv. 382 og 487 numre. Tallene udgør et talende vidnesbyrd om Jespersens kolossale kreativitet; umiddelbart synes forholdet 487 til 825 dog at angive en næsten umulig forøgelse på så få år. Men dels kommer denne sidste liste, der endog ikke tør kalde sig udtømmende, længere ud i krogene end de tidligere (f.eks. viser det sig nu at Jespersens allerførste offentliggjorte arbejder var skakopgaver), dels medtager den konsekvent genudgivelser. Disse udgør alene over 200 numre. En stor del af dem er pædagogisk materiale af alle slags. Det viser hen til at så påfaldende meget af hele stoffet er lærebøger i fransk, dansk og (langt overvejende) engelsk, foruden bøger og skrifter om uddannelsesspørgsmål og, især, sprogundervisning, samt andres oversættelser af disse materialer til svensk, tysk, hollandsk, finsk, islandsk, spansk, polsk, russisk, japansk, tamil og telugu, flere af disse også i gentagne udgaver. Adskillige af skolelærebøgerne er kommet i op til 17 oplag over en 40 års periode. Udbredelsen over tid og sted antyder omfanget af Jespersens pædagogiske indflydelse, ligesom antallet og mangefarvedheden af pædagogiske værker markerer et intenst pædagogisk engagement.

Dette sidste viser sig i selvbiografien som noget nær nerven i hans samlede værk. Vor tids nestor inden for engelsksprogsforskning, Lord Quirk, betoner i *The Linguist and the English Language* (Edward Arnold 1974) hvorledes de små landes påfaldende evne til at avle dygtige analytiske forskere af engelsk sprog synes at hænge sammen med deres udprægede afhængighed af solid og veludviklet uddannelse i fremmedsprog (ofte engelsk), og fremhæver i den forbindelse netop Jespersen (pp. 164-5). Med rette, for Jespersens egen beretning understreger at et behov for at se praktisk-pædagogisk anvendelighed i videnskaben blev personligt igangsættende: han stod tidligt i 1880'erne som stud. mag. med bred og dyb orientering inden for flere sprog og flere teoretiske discipliner, bl.a. den ret nye fonetiske, og det der så egentlig ansporede ham til udadventet aktivitet var ønsket om at give sine medmennesker noget de kunne bruge i dagliglivet og til personlig udvikling. Herudfra blev det en påtrængende opgave at gøre effektivt

oprør mod hævdundne forestillinger om ret sprogundervisning, f.eks. det dengang gængse Listovs system, hvis tilhængere kraftigt advarede mod noget så formasteligt som at prøve at lære eleverne at tale det fremmede sprog (om denne baggrund ses mere i Knud Sørensens historiske artikel i samlingen *Engelskundervisning analyseret i ni artikler*, Gyldendal 1969). Oprøret, som førtes i fællesskab med begavede ligesindede ud over Europa, kan jo nu ses at have været uhyre effektivt. Meget af den energi der har medvirket dertil stammer fra det han selv fremstiller som sit rebelske enspændernaturel: politisk var han f.eks. erklæret radikal Estruphader i provisorieårene, senere aktiv socialdemokrat på en tid da det var noget ret så uhyrligt i det borgerlige og akademiske miljø, han afskyede militarisme for dens fordummelse og ensretning og beundrede skarptegnede kættene som Peter Kropotkin og Bertrand Russell. I alle tilfælde blev dynamikken fra ungdommens sprogpædagogiske kampagne sporet ind i en livslang reformiver på de mange pædagogiske felter hvor han har gjort indflydelse gældende, spændende fra medlemsskab i Gentofte skolekommission til nyordning af gymnasiet, til organisering af sprog lærer-efteruddannelse, til omformning af studier med bl.a. karakterskalaændring, til universitetsadministration. Svarende hertil er optagethed af pædagogik et slags ledemotiv i erindringsbogen; denne er markant detaljeret i beskrivelserne af skolegang og undervisningsforhold i almindelighed; det der tager mest plads op i kapitlet om hans første rejse til Amerika er f.eks. skildringen af en progressiv gymnasieskole, som han selv opsøgte for at studere den på nærmeste hold. Resultater af den nævnte reformiver har det ikke skortet på, selv om han i tilbageblik betegnede nok må beklage at »the canker of examinations still exists« (p. 177) ('examenernes kræftskade består endnu' p. 154).

Det er således – ikke mindst uddannelseshistorisk – et vægtigt dokument det kyndige udgiverhold præsenterer på den internationale scene. Hvad der fængsler ved det beskrevne historiske forløb er at det får liv og fylde som et eksistentielt anliggende for en enkel og helstøbt person, der i sin ligefremme selvskildring (undertiden selvudleve-

ring) fremstår som et af de mennesker, forankret i det 19. århundredes ethos, som David Riesman rammende har betegnet som 'indrestyrede', i lighed med sådanne af Jespersens egne forbilleder som John Stuart Mill og Herbert Spencer. I den forbindelse kan man fundere over titlens oversættelse af 'sprogmand' til 'linguist'. Paul Christoffersen diskuterer den i forordet og ender med at slå fast at 'linguist' er så tæt på originalens betydning som man kan komme, men lader ane at der mangler lidt. Det kan måske antydes at det der mangler er noget som ligger i elementet 'mand' i 'sprog-mand': noget om det hele menneske udover den professionelle, et udsagn om at personlighed og livsprojekt er smeltet sammen, fordi sproget ikke blot er studieobjekt og formidlingsopgave men også æstetisk nydelse, leg og spil, og at spillet er livet værd. Og for den indrestyrede Jespersen er der ingen tvivl om at i den sammensmeltning vejer 'manden', mennesket, mindst lige så meget til som sproget. Det er mennesket der bruger og lever i sproget, ikke omvendt. Nutidige fashionable, post-strukturalistiske idéer om at menneskelig identitet kun består som en 'subjekt-position', der lader sig 'konstruere' af diverse sproglige 'diskurser' ville han have afvist som »virkelighedsfjerne« (som han siger om andre dengang yndede teorier (p. 245)). For 'virkeligheden' var for ham en ubetvivlelig størrelse og en væsentlig inspiration. Allerede i 1891 skrev han sin originale *Fremskridt i Sproget*, et værk, som vist ikke rigtigt tages alvorligt i dag, men som eminent demonstrerer hvad den berømte amerikanske sprogforsker Edward Sapir kaldte hans 'synthese af nøjagtig viden, skarp analyse, ubesværet og lysende klar stil og fantasirig varme' (citeret af Niels Haislund i *Portraits of Linguists 1746-1963* II, Indiana University Press, 1966 p. 157). Og denne lille bog slutter han med en sætning der opsummerer meget af emnet for Arne Juul & Co.s værdifulde bidrag til international indsigt i Jespersen:

[»her i dette hefte] har jeg – uden dog at være mørkerød for teorier – stræbt at holde mig i virkelighedens fulde dagslys for der at studere livets gyldne træ«.

Bent Sunesen

Anders Lindbom: Medborgarskapet i välfärdsstaten. Föräldrainflytande i skandinavisk grundskola. Statsvetenskapliga föreningen i Uppsala.

*I kommission: Almqvist & Wiksell International, Stockholm, 1995.
248 sider. Pris ej oplyst.*

Den svenske forsker, Anders Lindbom, benytter forældreindflydelsen i grundskolen til at belyse det overordnede begreb, medborgerskabet i velfærdsstaten. Hans bog kan derfor læses både som et skolehistorisk skrift og som en samfundsvidenskabelig analyse. Anders Lindbom indleder med at knytte begrebet medborgerskab sammen med begreber som frihed og orden. Medborgerskab har at gøre med, hvorledes vi håndterer kravet om individuel frihed og behovet for en vis fælles orden.

Ifølge forfatteren har udviklingen haft følgende forløb: Først ønsket/kravet om alles lighed for loven, dernæst et princip om en medborger og sidst virkeliggørelse af retten til velfærd.

Den sidste fase i udviklingen indebærer en diskussion om, hvorvidt velfærdsstaten krænker medborgerne eller giver dem autonomi.

Når han da vælger grundskolen som objekt for sin afhandling, skyldes det, at svenske undersøgelser peger på, at forældrene kun følger ringe muligheder for at påvirke skolens undervisning, miljø og skolevalg. Således finder 78% af svenske forældre, at deres muligheder for at påvirke barnets skole er »dårlige« eller »meget dårlige«. Tilsvarende danske tal er 7%. Og omvendt finder 60% af danske forældre, at deres muligheder er »meget gode« eller »gode«, og de svenske tal er 4%.

Et lignende billede får man, hvis man spørger om brugerindflydelse på daginstitutioner og omsorg for syge. Også her føler danskerne, at de har større indflydelse, end svenskerne føler, de har. Der er altså en markant forskel på opfattelsen af medindflydelse.

I sig selv er det interessant, at Anders Lindbom knytter medbestemmelse sammen med velfærdsstaten. Dette forhold er vi i Danmark vistnok ikke særlig bevidst om. Vi sætter mere problemerne omkring velfærds-

staten i relation til økonomiske aspekter. Men tilsyneladende har vi altså heller ikke så stort et behov for at diskutere denne sammenknytning. Medbestemmelse betragtes som en selvfølge.

I Danmark gennemførtes en ændring af skolens styrelse i 1989 med indførelse af skolebestyrelser med større forældreindflydelse end i de tidligere skolenævn. I 1990 bortfaldt de svenske rektors forpligtelse til at informere og holde samråd med forældrene gennem de såkaldte skolekonferencer, og en institutionaliseret brugerindflydelse på skolen afvistes af et bredt flertal i rigsdagen. Altså modsat rettede beslutninger i to lande, der begge bekender sig til et udviklet demokrati og har stort set samme mål for skolens udvikling.

Dette gør det naturligvis interessant at spørge om årsagen – også fordi vi så ofte taler om en skandinavisk eller nordisk model for velfærdsstaten.

En årsag kan ligge i en forskellig opfattelse af demokrati og nærdemokrati. Ud fra hensynet til et statsborgerskab må man lægge vægt på en central styring af velfærdsstatens institutioner, in casu skolevæsenet. Tager man derimod sit udgangspunkt i et partsborgerskab, er det muligt at fremme decentralisering. Det kan så enten være kommunestyre eller direkte brugerstyring. Den almindelige opfattelse er nok, at man i Sverige lægger mere vægt på de statsborgerlige interesser omkring skolen, mens man i Danmark vil styrke partsborgerskabet. Hos os skal fællesskabets interesser i ensartethed i undervisning og opdragelse vige for lokale interesser, især forældreinteresser. Men vi skal dog ikke overse, at statens indflydelse på også folkeskolen i Danmark er særdeles indgribende, og den statsborgerlige opfattelse har sine stærke talsmænd.

Anders Lindbom tager sig så for at undersøge årsagen til forskellen mellem dansk og svensk opfattelse af forældreindflydelse på grundskolen. Han opstiller tre hypoteser:

1. Kan årsagen være, at socialdemokratiet er stærkere i Sverige end i Danmark?
2. Kan forskellen skyldes, at der er en grundtvigsk indflydelse i Danmark, og den kendes ikke i Sverige?

3. Er der tale om en institutionel arv, altså en tradition for decentrale træk i institutionsstyrelsen i Danmark? Dette spørgsmål knytter an til den såkaldte nyinstitutionelle teori, der kommer af en idé om, at organiseringen af politikken har betydning for dens indhold og resultat. En sådan teori må i det foreliggende tilfælde anlægge en historisk synsvinkel, der især inddrager institutionernes typologi.

I den første hypotese går forfatteren ud fra, at socialdemokratiet i særlig grad er statsborgerligt orienteret, hvad der vel også er belæg for, men mere i Sverige end i Danmark. Samtidig konstaterer Anders Lindbom, at det danske socialdemokrati omkring gennemførelsen af skoletilsynsloven 1933 gik stærkt ind for øget forældreindflydelse, hvilket også har været tilfældet ved senere lejligheder. I den anden hypotese inddrages den danske friskolelovgivning, der efter Anders Lindboms opfattelse næppe har betydet alverden m.h.t. at skabe større forældreindflydelse i folkeskolen. Han postulerer så, at partiet venstre som det stærkest påvirkede af grundtvigianismen i særlig grad skulle tale for forældreindflydelse i skolen. Men også her kan der findes eksempler på, at en påstand ikke holder, bl.a. i 1933-loven. Venstre er nok mere partsborgerskabsorienteret end socialdemokratiet, men denne orientering er i hvert fald tidligere gået mere i retning af kommunemagt end forældreindflydelse.

Ved at inddrage norsk skolestyre i undersøgelsen, bliver Anders Lindbom bekræftet i sin hypotese, at der er tale om en institutionel arv. Norge har som Sverige en stærk arbejderbevægelse og i nutiden en svag grundtvigsk påvirkning (den har tidligere været større). Men norske forældre har større indflydelse på deres børns skole, end svenske forældre har.

Det er naturligvis et meget forenklet referat. I to store kapitler gennemgår Anders Lindbom udviklingen af skolestyret i såvel Sverige som Danmark. Et yderligere kapitel beskæftiger sig med brugerindflydelsen i den svenske skole, med spørgsmålet: hvorfor intet brugerorgan? De afsluttende kapitler er en sammenlignende analyse og en sammenfatning og generel diskussion.

Som dansk skolemenneske kan man glæde sig over kapitlet om den danske skoleadministration, der er en velorienteret gennemgang af lokalindflydelsen på folkeskolen, og der er grund til at hæfte sig ved, at Anders Lindbom kommer ind til den mærkelige og meget lidt udforskede form for lægmandsindflydelse, der i 16- og 1700-tallet har været kendt under navnet »præstens medhjælper« – med en helt anden funktion end skoletilsyn. Den kan være en af rødderne til det folkelige indslag, vi finder allerede i de allerførste skolekommissioner.

Den tidlige tilstedeværelse af lægmandsindflydelse på skolen er vel det bedste indicium for, at man må godtage hypotesen om »institutionel arv«. Der er i Danmark en tradition for brugerindflydelse på grundskolen. Det er der ikke i Sverige. Man kan vel sige, at såvel socialdemokrater som grundtvigianere har overtaget denne tradition.

Anders Lindbom inddrager en parallelslutning ved at pege på, at den kommunale ungdomsskole i Danmark ikke har et brugerorgan med lovfæstet forældreindflydelse – trods den svage arbejderbevægelse og stærke grundtvigianisme. Forfatteren er ikke helt opmærksom på, at netop ungdomsskolen bekræfter en tese om institutionel arv. Denne skoleform er opstået af en anden, ungdomsskolen for den ufaglærte ungdom, dvs. unge der var ude over den undervisningspligtige alder, og som ikke gik på teknisk skole eller handelsskole. Derfor fik arbejdsmarkedets parter plads i ungdomsskoleudvalget/nævnet, men ikke forældrene.

Selv om denne skoleform udviklede sig til noget helt andet end oprindeligt tænkt, blev væsentlige strukturer i styringen fastholdt. Jeg er ikke sikker på, at danske forskere har været opmærksom på den opstilling af problemer, som Anders Lindbom foretager. Nogle vil endda finde den overflødig, men det er nu meget godt at få sat nogle ting på plads. Så kan vi bedre forstå, hvorfor de udvikler sig, som de gør. Det kan efter temperament være foruroligende eller beroligende. Ikke mindst i den løbende diskussion om velfærdsstatens omvurdering og videreudvikling er det vigtigt at kende de mekanismer, der påvirker beslutningerne. De politiske institutioner har betydning for politikens indhold og resultater, og da de er meget

vanskelige at reformere, vælges ofte de små forandringer frem for en omformning af helheden. Tilmed har de politiske institutioner betydning for, hvilke holdninger der udbredes i samfundet, og det virker formodentlig også konserverende. Anders Lindboms bog er derfor ikke blot interessant for skolefolk, den er et bidrag til forståelse af velfærdsstatens forudsætninger og mekanismer.

Peter Ussing Olsen

Erik Jensen (1995): I fordommenes tid. Danmarks Lærerhøjskoles rammer og vilkår gennem firserne.
Danmarks Lærerhøjskole.

Erik Jensen har skrevet en utrolig engageret og på samme tid både krimiagtig og farceagtig bog om »noget så kedeligt«, som forvaltning, nærmere bestemt forholdet mellem Danmarks Lærerhøjskole og Undervisningsministeriet som det tog sig ud gennem 1980'erne. Det var en tid, hvor DLH havde behov for udbygning og udvikling af nye forsknings- og undervisningsområder og en periode, hvor de ny-tiltrådte borgerlige regeringer havde behov for at gennemføre store besparelser. De modstridende behov er udtryk for en konflikt mellem to parter, hvor regeringen har det sidste ord i sagen om ressourcer. Erik Jensen mener, at DLH trak det absolut korteste strå i fejden, der i 1988 »krones« med drastiske, uvarslede nedskæringer (angiv hvor meget...).

Erik Jensen mener ikke, at Undervisningsministeriet agerede ud fra saglige principper. Titlen »I fordommenes tid« indikerer, at der efter Erik Jensen's opfattelse var mange spøgelsers, der gik frit omkring i de ministerielle gange. F.eks. blev psykologi/pædagogik opfattet som en junta og forskning blev kun anset for at være relevant for kandidatuddannelserne. Dertil kom, at DLH som institution hørte under Direktoratet for de Videregående Uddannelser (DVU) og afdelingerne (lærere, seminarier) hørte under Direktoratet for Folkeskolen og Seminarier, men de to direktorater blandede sig ikke i hinandens sager. Når DVU havde behov for nedskæringer blev mange af dem konteret under DLH, uagtet at behovet for efteruddannelse blandt lærerne steg. Erik Jensen viser gennem bogen, at modspillerne ikke

klargør, hvilket spil der er i gang og hvilke regler, der gælder. Modspillerne udviser ingen interesse for DLH, de lytter ikke, der er ingen dialog, og kvaliteten i modspillernes arbejde er under al kritik, jf. fordommene der fortsat lever på trods af indsigelser fra DLH's side. Så uanset, hvor meget DLH arbejder på at informere ministeriet og arbejder med at planlægge og udvikle institutionen, så løber man gang på gang panden mod en mur.

Erik Jensen gennemgår kort DLH's historie op til 1980'erne. Et vigtigt fixpunkt er, at institutionen i slutningen af 1950'erne bliver anerkendt som højere læreanstalt med forskningsforpligtelse. Det øger behovet for udbygning af fag og forskning samt behovet for flere bygninger både ude i landet og i København. Behovet imødekommes delvis, men udviklingen er ikke uden problemer. Der er i disse år på DLH et behov for, at få afklaret sin identitet og profilere sig. Hvordan skal vægten være mellem kursusudbud og forskning? Skal man kunne ansætte praktikere i forskerstillinger, hvor den nye stillingsstruktur tilsiger, at adjunkter og lektorer forudsættes at have forskningserfaring? Hvordan sikrer man, at forskningen kan anvendes i undervisning på DLH og i folkeskolerne samt på seminarierne? Hvordan nedbryder man akademikerkomplekset, som Erik Jensen betegner den kamp mod »det akademiske establishment«, der kommer til udtryk som en overvurdering af akademiske værdier specielt i ministeriet. DLH er i den beskrevne periode i et krydspres mellem kravene fra praksisfeltet på den ene side og kravene fra det akademiske felt på den anden. DLH ligner på denne måde de fleste af de øvrige professionsorienterede læreanstalter som handelshøjskolerne og arkitektskolerne.

Lærerruddannelsesloven bliver revideret i 1985, hvor DLH får brudt sit monopol som udbyder af efteruddannelseskurser for lærere. Det øger usikkerheden om DLH's bevillingsgrundlag. Hvor meget skal seminarierne have til efteruddannelse, og hvor meget skal universiteterne have til kandidatuddannelser af DLH's budget? Finansieringsgrundlaget ændres yderligere eftersom statens finansiering af efteruddannelse overdrages til kommunerne.

Ændringer i styrelsesloven og DLH's struktur i øvrigt bliver diskuteret. Det er her slående, hvor meget institutterne fylder i landskabet. Som læser får man indtryk af, at DLH består af et institutvælde – eller mange små kongeriger, som hver især bruger mange ressourcer på at administrere. Erik Jensen skriver ikke dette direkte, men det efterfølgende kapitel handler om tværgående initiativer og viser, at på trods af institutopdelingen har man i nyere tid formået at løfte mange opgaver på tværs af institutterne. Det er DLH's 125 års jubilæum, hurtigt indsats efteruddannelses- og forskningsmæssigt i forhold til edb/informatik samt miljø. Det tværgående samarbejde synes at være en styrke, men som læser kan man ikke se det sætter sig spor i det daglige arbejde. Det kan skyldes, at de følgende år præges af store nedskæringer, hvor enheder gør meget for at overleve og sikre en faglig profil.

Bevillingsproblemer er det væsentligste i bogen og optager megen plads. Det fører for vidt at referere i detaljer, men Erik Jensen gennemgår og afslører minutiøst, hvordan han finder at nedskæringerne er meget vilkårlige og hovedsageligt synes at kunne forklares med et behov i DVU for at få direktoratets budget til at nå sammen. DVU's budgetmodel bliver gennemgået og her kortlægger forfatteren, hvordan DVU på den ene side beder om – og får kommentarer og indsigelser vedrørende modellen, og på den anden side fastholder, at modellen skal bruges og intet ændrer. Der bliver nedsat et nyt udvalg (Baumann-udvalget), der skal finde nye besparelser senere i perioden. Udvalget peger på, at der grundlæggende er behov for tilførelse af flere ressourcer – ikke besparelser. Når galt skal være peger udvalget på en række muligheder for besparelser, som ministeriet *heller ikke* følger. Alt i alt nogle frustrerende oplevelser, hvor ministeriet fraviger alle principper det selv har meldt ud og man lytter ikke til indsigelser fra parten. *»Hvis det ikke er dårlig administration, findes det begreb ikke«.* (p. 185).

Revisionen af kandidatuddannelserne bliver vendt og i det afsluttende kapitel får ministrene en tur med på vejen, ikke mindst Bertel Haarder, der efter Erik Jensen's opfattelse har haft et horn i siden på DLH.

De fleste læsere vil formodentlig tænke,

at DLH's historie må være unik? Men dette synes ikke at være tilfældet. I 1989/90 gennemførtes en større undersøgelse af danske statslige institutioners ledelsesforhold, økonomiforhold og ikke mindst deres relationer til omgivelserne, herunder til deres ressortministerier. Sammenholder man svarene fra institutionerne under DVU, hvori DLH indgår, med institutioner under andre ministerier viser det sig, at Undervisningsministeriet styrer meget intensivt og på flere parametre end de øvrige ministerier (Antonsen & Hansen 1992). Institutionerne angiver samstemmende, at Undervisningsministeriets styring er hæmmende for arbejdet og den faglige udvikling. Der er altså ikke noget underligt i, at DLH oplever en stram, detaljeret styring fra både departement og direktorater. Erik Jensen fremhæver, at DLH bliver behandlet relativt dårligere, sammenholdt med de øvrige institutioner under DVU. Det understøtter den gennemførte undersøgelse ikke, men muligvis har en del af de højere læreanstalter oplevet situationen sådan i den angivne periode.

Andre analyser af de samme data viser, at ministerier skaber deres egne traditioner, normer og værdier, der sætter sig spor i forholdet til institutionerne. Det, der kendetegner den gruppe af institutioner, som DLH hører til er »faglighed«, hvilket har særlig vanskelige kår i Undervisningsministeriet. Kulturministeriets institutioner, der også vægter faglige værdier synes at have bedre rammer for at udvikle en faglig profil, selv om de også oplever en stram, ministeriel styring. Landbrugsministeriets institutioner signalerer en faglig stolthed udadtil og indadtil, men oplever ingen stram ministeriel styring (Jensen 1996). DLH's insisteren på en saglig dialog er vigtig, når man som institution ønsker forandringer i forholdet til ministeriet. Dataene fra undersøgelsen samt DLH's historie viser imidlertid, at forandringer i relationer mellem institutioner, kræver *to parter*, både ministeriet og institutionen.

Erik Jensen har formået at levendegøre et forløb mellem en offentlig institution og ministeriet (departement/direktorater), så man gerne læser videre. Omend der ind i mellem er gentagelser, hvilket er vanskeligt at undgå med en kompleks problemstilling. Det er sjældent, at vi som forvaltningsforskere får

den type af information fra en part. Bogen er på mange måder både historieskrivning for dem med interesse for DLH's administration, men også et godt case til dem, der i almindelighed ønsker indsigt i ministeriers behandling af underliggende institutioner. Bogen er et partsindlæg, men det maner til eftertanke, at et ministerium håndterer sit område så zigzagget, hovsa-agtigt og uprofessionelt, som forfatteren beskriver. Sammenholdt med data fra andre af ministeriets institutioner er det desværre et generelt fænomen.

Antonsen, Marianne & Hanne Foss Hansen (1992): »Central styring, selvstyring og omverdensstyring – balance eller konflikt?« i *Nordisk Administrativ Tidsskrift* nr. 3, pp. 230-255.

Jensen, Hanne Nexø (1996): *Offentlige organisationer mellem tradition og forandring*. Forventes udgivet i efteråret 1996.

Hanne Foss Hansen & Hanne Nexø Jensen

»Skolefag i 100 år«. – Red. Vagn Oluf Nielsen. Danmarks Pædagogiske Bibliotek 1895-1995. –

Udg. af Danmarks Pædagogiske Bibliotek. 175 sider, illustreret.

Anledningen til denne udgivelse er 100-året for oprettelsen af det, der nu er Danmarks Pædagogiske Bibliotek. Måske er det et tidens tegn i 1990'erne, at det netop er med skolefagernes historie, at denne centrale pædagogiske institution fejres. Til gengæld er bogen et smukt vidnesbyrd om, hvor dybt integreret den faglige og den pædagogiske indsigt kan optræde hos kompetente fagdidaktikere.

Det er en rigtig tanke at indlede bogen med en artikel om »Samfund og skole i 100 år« og at slutte med den brede perspektivering »Skolefag fortæller kulturhistorie«. Men naturligvis ligger tyngdepunktet i den række af artikler om de enkelte skolefag – dansk, engelsk, religion, historie, håndarbejde, skolekøkken, matematik, geografi, biologi og fysik/kemi – med hver deres fagkompetente forfatter(e), som bringes i bogen. I hovedsagen drejer det sig om et skolefag i hver artikel, men f.eks. er udviklingen af faget »engelsk« meget perspektivrigt indskrevet i en almen sammenhæng af fremmedsprogsundervisning, og faget biologi er behandlet

med skyldig hensyntagen til de forskellige faglige og tværfaglige »kasketter« og sammenhænge, fagets historie er præget af.

Næsten uden undtagelse er artiklerne skrevet med stort engagement i det fag og det fags didaktik, som behandles. De er gennemgående yderst velskrevne, så det er en stor fornøjelse at læse dem. Der er gode indsigter at få i fag, hvis historie, man ikke har kendt, endsige troet, at det skulle være særlig interessant at lære at kende. – En kritisk vurdering af det faglige/fagdidaktiske indhold i de enkelte artikler ligger uden for anmelderens kompetence; det følgende vil derfor angå de almene elementer og bogen som helhed.

De fag, der er behandlet i bogen, er ifølge forordet valgt under hensyn til en »nogenlunde ligelig« repræsentation af det humanistiske, det matematisk-naturvidenskabelige og det musisk-æstetiske område. Et er det tvivlsomme ved denne kategorisering af det musisk-æstetiske som et område, men den er jo desværre gængs. Et andet er, at det »ligelige« kvantitativt set består i, at det musisk-æstetiske område har fået 1 ud af 10 artikler, 13 ud af godt 150 sider, nemlig den iøvrigt både spændende og underholdende artikel om håndarbejde. Mere end besynderligt er det, at hverken idræt eller sang/musik er behandlet. De to fag har en betydelig længere tradition i folkeskolen end adskillige af de behandlede fag og må i dag regnes for helt centrale i en børneskole. – Udelukkelsen kan dog vel ikke bare skyldes, at redaktionsgruppens hjemmebane ikke er leveringsdygtig i forfattere? Verden er jo større end Emdrupvej, og ved faget fremmedsprog har man da også med held hentet assistance »udefra«. Efter min vurdering burde udelukkelsen af både musik og idræt som et minimum have krævet en god forklaring i forordet. Som det er, kan det let komme til at signalere manglende sans for fagernes betydning.

Det skrives i forordet, at man har villet »i glimt« så nær på skolens hverdag som muligt, men fastholde overblik og »det store perspektiv«. Det sidste er i høj grad lykkedes, selv om sammenhængen med den danske samfundsudvikling – land/by, hjemmenes funktion og arbejdslivets krav – ofte er meget tyndt inddraget. Det har været en fornøjelse at læse de perspektivrige artikler

f.eks. om dansk og fremmedsprog, hvor både formåls- og indholdsdiskussion og overordnede linjer i metoddebatter og lærebøger tages under behandling; den spændende artikel om geografiundervisning, som har hovedvægten på grundsynspunkter bag fagets udformning og giver faget et langt historisk perspektiv i sammenhæng med den verdenshistoriske udvikling; flere af artiklerne, f.eks. skolekøkken-bidraget, fordi de inddrager den internationale skolescene bag fagets oprettelse og udvikling, – som man udpræget savner i andre.

»Glimt af« skolens hverdag får man også her og der, og det er jo altid spændende at genkende sin egen skolehverdag netop i glimt. Men det kildemateriale, som er det centrale i alle artiklerne, nemlig bekendtgørelser, læseplaner, lærebøger m.m. og debatterne omkring fagene i offentlighed eller snævrere fagkredse, lægger jo ikke netop op til indsigt i skolens hverdag. Desværre er der få dokumenterede vidnesbyrd om denne hverdag, men en del udokumenterede påstande, hvor der slutes ud fra læseplaner, læseplaner og endda metodelitteratur. At gardere sådanne metodisk uholdbare udsagn med et eller en stribe »uden tvivl« [s. 67], tjener jo, kritisk læst, kun til at rejse den berettigede tvivl, der netop søges bortmanet. I særklasse med gode »glimt« er artiklen om håndarbejde, hvor illustrationerne er produkter fra undervisningen – som den kvindelige læser har sin frydefulde genkendelsens gru af at betragte –, og hvor erindringsstumper fra skolelever ligeledes rammer bredt i deres tegning af undervisningsmiljøet i faget.

Det kan undre, at kun enkelte artikler kommer ind på læreruddannelsen i det fag, der behandles. Det er dog ellers en mindst lige så central faktor som diverse læseplaner o. lign., både når det gælder et fags praktiske udvikling og de større perspektiver.

Kendskabet til dansk skolehistorie er i nogle af artiklerne skuffende. Der henvises f.eks. til »den praktiske mellemskole« som om den var en realiseret praksis og ikke et program og slagord i en politisk ildeset og bortgemt betænkning, som kun ret snævre kredse i den danske skoleverden havde et forpligtende forhold til [s. 9 og 18]. – »Selv- virksomhed« betegnes [s. 71] som en metode, 1937-loven lagde op til, mens virkelig-

heden var den – jfr. bl.a. Ellen Nørgaards disputats »Lille barn, hvis er du?« (s. 275) – at selv- virksomhed ved lovarbejdet (§15) blev luget ud som metode og kun stod tilbage som et af målene for undervisningen. – Eksamensmellemskolen benævnes som »tiltænkt alle« [s. 110], mens problemet med den tværtimod var, at den blev søgt af alt for mange, så at de, der ikke søgte den, blev en forsømt »restgruppe«, som man så forsøgte at tilgodese med den »eksamensfri mellemskole«. – 1958-loven med samt »Den blå betænkning« betragtes som opsamlende i forhold til en forudgående udvikling og ikke fremadpegende. Således fratages betænkningen den ære, der tilkommer den for bredt at have lanceret »lære at lære« i den danske folkeskole, og dette fornyende princip tillægges alene en indsigt erhvervet »i løbet af 1960'erne« [s. 10]. – En af forfatterne læser med eftertryk krav om disciplin, ordenssans og akkuratess i folkeskolens formåls- cirkulære fra 1960 uden viden om, at den er et genoptryk af Jørgen Jørgensens fra besættelsestiden og har sin tone fra denne specielle situation.

Det kan ærgre, at der ikke af forfattere eller redaktion har været større omhu med begreberne »dannelse« eller »klassisk dannelse«. Dannelse er dog netop så studeret, diskuteret og omdiskuteret et begreb, at det i en kreds som denne burde anvendes med den stringens eller de nuancer, det historisk set fortjener. I et tilfælde anvendes »dannelse« f.eks. ukommenteret i en betydning, der er blevet gængs i det særlige fags didaktiske tradition, men ikke derudenfor, og en anden forfatter benytter »klassisk dannelse« helt ude af takt med begrebets historiske indhold.

Forordets forestilling om, at bogen skulle kunne anvendes i læreruddannelsen, bør ikke blive gjort til skamme, men en lærerstuderendes læsning skulle nødig begrænses til egne linjefag. Netop det billede af mangfoldigheden bag skolefagernes historie og de kultur- og andshistoriske sammenhænge, som bogen i sin helhed tegner, vil kunne være en god inspiration. Drejer det sig imidlertid om særlig indsigt i et enkelt af fagernes udvikling, må der naturligvis kritisk supplerende læsning til, – under den synsvinkel er der klar forskel på, hvor fyldestgørende de forskellige artikler er. – Når det specielt an-

føres, at også lærere og skolebetyrelser hører til bogens målgruppe, kunne det være rimeligt at pege på, at der sandelig er andre grupper, hvis medlæsning burde påregnes. Hvad med gymnasielærere, f.eks., eller i det hele taget didaktikere og fagkolleger i alle dele af det danske uddannelsessystem. De bedste af artiklerne lægger da op til en kritisk fortsættelse af arbejdet med feltet, ikke bare fra folkeskolens egne folk, en kritisk videreudvikling, som forfatterne selv – af alle – måtte ønske sig.

Om forfatterne står der ganske vist i forordet, at de fleste er knyttet til Danmarks Lærerhøjskole. Alligevel virker det alt for indforstået, når flere af de enkelte forfatterpræsentationer blot angiver ansættelsessted ved navnet på et institut, som der findes adskillige af på andre uddannelsesinstitutioner rundt omkring i landet. Hvis det nu bare var præsentationerne alene, der med sin indforståethed gav dette signal om enklave, ville det næppe have været værd at nævne. Men sammenholdt med, hvad forordet siger om målgruppe for bogen, og sammenholdt med savnet af bidrag om de to centrale fag fra det »musik-æstetiske« område og undladelsen af at hente forfattere til sådanne artikler der, hvor de måtte være at finde, giver det stof til ærgrelse: Indenfor og udenfor – tilsammen er der flere på banen end redaktionen synes at tro!

Bogen kan anbefales til en bred læserkreds. Mange vil kunne læse det meste af denne bog med stor fornøjelse – uanset de ærgrelser, den også giver anledning til.

Bogens forfattere er: Annemarie Møller-Andersen, Jette Benn, Søren Breiting, K.E. Bugge, Christian Glenstrup, H.C. Helt, Kirsten Haastrup, Niels Haastrup, Thorkild Borup Jensen, Minna Kragelund, Leif Lørring, Vagn Oluf Nielsen, Vagn Skovgaard-Petersen, Tage Werner.

Gunhild Nissen

Henry Holm: Skolebyen i Vendsyssel, Hjørringbogen 1995.

Ekspedition: Vendsyssel Historiske Museum, Hjørring. 104 sider. Pris: 198 kr.

Hjørring havde for 40-50 år siden 2 folkeskoler, et gymnasium, en privat realskole, handelsskole, teknisk skole, kommunal ung-

domsskole og nogen aftenskolevirksomhed. Heri adskilte byen sig ikke fra andre af samme størrelse.

Vi skal dog helt frem til 1953, før den fik en kommunal eksamensafdeling. Det er forbløffende, at en så stor by har kunnet vente så længe. Men man havde jo gymnasiets mellemkoleafdeling og den private realskole.

Uddannelsessystemet lod altså noget tilbage at ønske for disse 40-50 år siden. Spændende og meget kompetent skildrer den tidligere rektor ved Hjørring Seminarium, hvorledes udviklingen vendte, så Hjørring i dag er en moderne skoleby. Den udvikling forekommer også andre steder, og mange andre provinsbyer kunne på tilsvarende vis have skildret deres skoleudvikling. Nu er det altså gjort i Hjørring, og Henry Holms bog har derfor almen interesse, som en skildring af en periode i dansk skolehistorie.

For Hjørrings vedkommende var det seminariet, der satte gang i tingene. Det er min påstand – ikke Henry Holms. I 1954 vedtog Hjørring Byråd at oprette et lærerseminarium. 4 år senere kom undervisningsministeriets tilladelse. Til trods for, at folkeskolen stod over for en større lærermangel, og børnetallet var stigende, var ministeriets prognosemagere ikke meget for at støtte tanken om et nordjysk seminarium.

Seminariet kom på et heldigt tidspunkt, så det kunne deltage i den uddannelseseksplosion, som kom med den industrielle udvikling i 60'erne. Det er denne eksplosion, Henry Holm skildrer med Hjørring som eksempel. For folkeskolen betød det nære uddannelsessted for lærere, at hele landsdelen halede ind på lærermangelen og kom med i den almindelige skoleudvikling. Det er samtidig typisk, at byen får et meget differentieret grundskolesystem: et antal kommunale folkeskoler, der med kommunalreformen voksede til 9, en privat realskole, oprettet som pigeskole i 1875 og blandet skole 1925, nu med ca. 560 elever, en Rudolf Steiner skole fra 1979, en af de 16 i Danmark, en grundtvig-koldsk friskole fra 1986, nu med ca. 70 elever. Endelig var der den gamle efterskole Halvorsminde, oprettet 1903, i dag med plads til 100 elever.

Så skal man heller ikke glemme den

kommunale ungdomsskole, der med sine godt 1000 elever og 7 afdelinger er et supplement til folkeskolens fagtilbud. Ikke mindst skal man notere sig dagskolen, hvor der – som et af de få steder i landsdelen – gives alternative tilbud til bl.a. skoletrætte elever.

Viften af tilbud er bred og nuanceret, svarende til det moderne samfunds behov. Der er også en bred, om end en udadtil mere traditionel, vifte, når der tales om de egentlige ungdomsuddannelser: gymnasium og hf-kursus, handelsskole, teknisk skole og produktionsskole.

Også voksenuddannelserne og den videregående uddannelse er der blevet plads til: VUC og AMU-Center, EDB-højskole og sygeplejeskole, der viderefører traditioner fra den gamle uddannelse ved centralsygehuset. Og så er der jo seminariet, der ikke blot uddanner lærere til folkeskolen, men også børnehaver- og fritidspædagoger.

Endelig skal man nævne den kommunale musikskole, kunstsolerne og det folkeoplysende arbejde. Hjørring er en skoleby. Man kan spørge, hvad det er for mekanismer, der har frembragt denne udvikling. Seminariet er nævnt som en årsag. Svaret må dog nok blive, at der er tale om et samspil mellem forskellige faktorer. For det første et almindeligt behov for uddannelse, et behov, som har accelereret sammen med ændringerne i samfundsstrukturen fra et landbrugs- og industrisamfund til et service- og informationsamfund, hvor den personlige faktor og dermed uddannelsen spiller en afgørende rolle. For det andet er det ikke ligegyldigt, at Hjørring engang i 60'erne kom ind i en god økonomisk og industriel udvikling. For det tredje må man ikke underkende betydningen af, at byen – både inden for og uden for uddannelsessektoren – fik nogle tilflyttere med initiativ, visioner og personlig dynamik, parat til at udnytte de muligheder, de så. Blandt dem Henry Holm. Så er det vistnok også sådan, at et pædagogisk miljø i sig selv har nogle selvforstærkende kræfter. Det skal bare etableres.

Med disse ord være bogen anbefalet som læsning for skoleinteresserede – og til efterfølgelse!

Peter Ussing Olsen

Poul Skaaning: Den unge Christen Kold – som samtiden så ham.

Odense Universitetsforlag 1995. 170 s.

Kold-litteraturen har efterhånden et ikke ringe omfang. Man skulle derfor tro, at det var svært at fremkomme med noget nyt på dette område. Når det ikke desto mindre er lykkedes for lektor Poul Skaaning, skyldes det bl.a. en kombination af koncentration og bredde i fremstillingen. Bogen fokuserer på en meget snæver periode i Kolds liv, nemlig de to år (1834-36) han var elev på Snedsted Seminarium. Samtidig er beskrivelsen af miljøet og dets persongalleri bredt anlagt. Derved får den læser, der i forvejen kender noget til Kold, meget nyt at vide. Og enhver læser får uanset forudsætninger et udmærket indblik i, »hvor mærkværdigt alting gik til i gamle dage«, som Roar Skovmand udtrykte sig.

Bogen er disponeret i to dele på hver en halv snes kapitler. Første del rummer en redegørelse for Kolds levned frem til optagelsen på seminariet. Derpå følger en udførlig beskrivelse af den skolehistoriske baggrund og af det særlige miljø på seminariet. Tre kapitler præsenterer forstanderen, G.P. Brammer. Udførligheden bevirker, at man får et godt indtryk af Brammers person og af hans teologiske udvikling fra et discipel-forhold til Grundtvig frem til en stedse stærkere afstandtagen fra dennes kirkelige anskuelse. Et følgende kapitel præsenterer de to andenlærere, P.K. Algreen og G.P. Pfaff.

Anden del koncentrerer om Kolds barndom og tidlige ungdom samt hans andelige udvikling i årene 1834-36. Et hovedpunkt i denne udvikling var hans tilslutning til den gudelige forsamlingsbevægelse og deraf følgende brud med Brammer. Kildegrundlaget er foruden samtidige dokumenter et betydeligt antal senere erindringer, hvor både venner og fjender udtaler sig. Et par perspektiverende kapitler belyser situationen på seminariet i årene umiddelbart efter Kolds dimission. Et sidste kapitel opsummerer forfatterens iagttagelser og konklusioner.

Efter denne oversigtlige præsentation af bogens anlæg og indhold skal først fremføres nogle kommentarer til materialet og benyttelsen af dette. Dernæst skal enkelte punkter i fremstillingen diskuteres.

Bogens grundmateriale omfatter – om ikke alle så dog de fleste – kendte kilder til belystning af Kolds barndom og ungdom. Men ikke blot det. Selv om man tidligere har støvruget tidsskrifter, breve, dagbøger og erindringer for oplysninger om den unge Christen Kold, er det alligevel lykkedes Poul Skaaning at fremdrage nyt supplerende materiale.

Som eksempel på en vellykket kombination af kendt og ukendt skal nævnes præsenteringen af *Else Henriksen*, Kolds ungdomskærlighed. De pågældende afsnit tegner et nuanceret og fængslende billede af denne kvinde, af hendes og Kolds gensidige forhold og af hendes tragiske livsforløb, der afsluttedes med selvmord. Også vedrørende denne hovedperson i Kolds liv er vor viden blevet kompletteret.

Bearbejdelsen af materialet er præget af en rosværdig omhu. I langt de fleste af de tilfælde, hvor oplysninger og citater er cheket, har disse vist sig at være pålidelige. For arkivmaterialets vedkommende er imidlertid nogle *ikke-angivne forkortelser* og enkelte *fejllæsninger* konstateret. Et par eksempler:

I citatet fra Kolds eksamensbevis (s. 139) er »megen Nytte« en forkortelse af »en af Herren meget velsignet Nytte«. Endvidere kan nævnes et brev fra 1836, hvor Kold beskriver, hvorledes forlovelsen med Else Henriksen blev hævet. Her hedder det bl.a.: »... og denne min syndige Kjærlighed til hende, og den, derafflydende Kjærlighed til Verden, saae Herren ...« De her fremhævede ord mangler i gengivelsen på s. 143. Dertil kommer et par fejllæsninger: »rejste«, skal være »rykte«; »Anelse«, skal være »Ahnelse«.

Ingen af disse forkortelser og småfejl er meningsforstyrende og vil derfor forekomme de fleste læsere at være aldeles betydningsløse. Poul Skaaning har imidlertid dokumenteret, at han ikke deler en sådan opfattelse, men har lagt vægt på nøjagtig tekstgengivelse. Og deri har han ret. I kraft af manglende omhu i så henseende har tidligere Kold-biografer undertiden tillagt Kold de mest besynderlige udsagn.

Og nu til de punkter i fremstillingen, der kan og bør diskuteres. Først skal anholdes en konfusion på s. 61. Her forveksles Brammers *ordination* med hans *indsættelse*. Ordi-

nationen er den kirkelige handling, hvorved en biskop indvier en person til præstegerningen som sådan. *Indsættelsen* er den derpå følgende handling, der normalt foretages af den lokale provst, og hvorved den udnævnte og ordinerede person præsenteres for menigheden. For Brammers vedkommende gælder, at han forud for ansættelsen som sognepræst i Snedsted-Nørhå havde fungeret som »ordineret kateket« i Nakskov (jf. Wibergs *Præstehistorie II*, 1960, s. 425). I den anledning var han d. 22. september 1826 blevet ordineret af biskop P.O. Boisen i Maribo domkirke. I sin selvbiografi fra 1884 (s. 208) omtaler Brammer denne begivenhed. Hvad dernæst angår *indsættelsen* i Snedsted, skete det irregulært, at Brammer på grund af et modsætningsforhold til provsten blev nødt til at indsætte sig selv.

Poul Skaanings mest overraskende bidrag til Kold-forskningen er hans opgør med den traditionelle opfattelse af Kolds kristelige vækkelse. På grundlag af Kolds berømte tale på vennemødet i 1866 har man hidtil antaget, at det var den grundtvigske vækkelsesprædikant Peter Larsen Skræppenborg, der afgørende bidrog til at »oplive« ham. Ifølge Poul Skaaning er Kolds oplysning forkert. En landsdækkende prædikantvirksomhed som Larsen Skræppenborgs forudsatte, at rejsepas på forhånd var indhentet. Af politiets protokoller fremgår, at Larsen Skræppenborg ikke befandt sig på egnen på det tidspunkt, hvor Kolds vækkelse skulle have fundet sted. Yderligere sandsynliggøres, at det var en prædiken af G.P. Brammer, der igangsatte Kolds religiøse udvikling fra »vanekristendom« til bevidst tro. Lidt senere har P.K. Algreen formidlet Kolds tilslutning til den gudelige forsamlingsbevægelse, som Brammer kraftigt tog afstand fra. Kolds vækkelse var altså ikke en pludselig engangsbegivenhed, men »en proces i stadig udvikling« (s. 161).

Til denne nye og interessante teori skal knyttes følgende kommentarer:

Kolds tale på vennemødet rejser kildekritiske problemer. Kold brugte ikke manuskript. Talen er gengivet efter stenografisk referat. Denne omstændighed rejser spørgsmålet om tekstens pålidelighed. I hvilket omfang har de københavnske stenografer forstået Kolds Thybo-mål? Hvilken redakti-

on af teksten har efterfølgende fundet sted? Og dernæst: Har Kold mht hvad han valgte at sige og ikke sige tilpasset talen efter hvad han mente, at Grundtvig og den store skare af grundtvigianere gerne ville høre? Poul Skaaning har derfor gode grunde til at forholde sig kritisk over for teksten. Men også andre har udtrykt skepsis over for nogle af de reelle oplysninger i talen. Eksempelvis kan nævnes Vilhelm Nielsens udførlige anmeldelse af Hanne Engbergs bog i Dansk Udsyn (1986, s. 148-166). Her anfægtes ikke, som hos Poul Skaaning, Kolds påstand om Larsen Skræppenborgs betydning. Men Vilhelm Nielsen anfører velbegrundede kritiske bemærkninger til talens oplysninger om Kolds forhold til forældrene.

Dernæst noteres, at Poul Skaanings bog placerer sig blandt de nyere studier, der tilskriver Brammer en større betydning for Kolds udvikling end hidtil antaget. I den forbindelse kan det undre, at forfatteren ikke inddrager Svend Bjergs afhandling om »Fortællingen i Christen Kolds pædagogiske teori«, trykt i tidsskriftet Religion 1981/2. Her argumenterer Bjerg for, at Brammers didaktiske forelæsninger har spillet en hidtil overset rolle mht Kolds opdagelse af fortællingen. Med hensyn til fremhævelsen af Brammers positive betydning for Kold er Bjerg derfor på linie med Poul Skaaning. Bjergs synspunkter er i øvrigt udførligt diskuteret i Hanne Engbergs bog om Kold (1985).

Endelig kan der være grund til at præsentere og overveje de argumenter, Poul Skaaning fremfører til støtte for sin tese. Om sin overgang fra barndomshjemmets almenreligiøsitet til bevidst kristen tro beretter Kold i vennemødetalen, at denne udvikling fandt sted et par måneder efter, at han var begyndt på seminariet, dvs i løbet af december 1834. Poul Skaanings kritik af beretningen retter sig ikke mod denne tidsfæstelse, men imod at Kold umiddelbart efter hævder, at det var et udsagn af Peter Larsen Skræppenborg, der var årsag til vækkelsen. Ifølge Kold havde Larsen Skræppenborg »en Dag« gjort ham opmærksom på, »at Vor Herre elsker Menneskene«; og dette budskab slog ned i ham »med en Overbeviisningens og Følelsens Kraft«.

Over for denne skildring af begivenheds-

forløbet rejser Poul Skaaning nogle vægtige indvendinger. Dels påpeges, at det første sikkert bevidnede møde mellem Kold og Larsen Skræppenborg fandt sted i januar 1837, altså efter at Kold havde forladt seminariet. Dels aftrykkes en side af politiets pasprotokol, hvoraf fremgår, at Larsen Skræppenborg ved årsskiftet 1834/35 be- fandt sig langt væk fra Thy. Ganske vist skulle Larsen Skræppenborg ifølge protokollen befinde sig i »Skive og Omegn« i januar 1835. Poul Skaaning har dog ret i, at seminariets stramme plan midt i undervisningsperioden ikke har tilladt Kold at foretage nogen længere udflugt. Kolds påstand om, at hans »Oplivelse« skyldtes Larsen Skræppenborg, må dermed siges at være en konstruktion. Hvad har da været vækkelsens anledning?

At Kold har oplevet en vækkelse i løbet af året 1834-35 bevidnes af selveste G.P. Brammer. I en erklæring dateret 11. september 1835 udtaler denne, at Kold »har gjort Fremskridt i Troen« (s. 100). I den sammenhæng fremdrager Poul Skaaning en altergangsprædiken, som Brammer har holdt for seminaristerne. Fra denne prædiken citeres et afsnit, der handler om Guds kærlighed, altså netop det tema, som Larsen Skræppenborg ifølge Kolds beretning havde anslået. I Brammers prædiken hedder det bl.a., at »Faderens Barmhjertighed udelukker Ingen af dem, som han kaldte til Lyset ... Ogsaa over Eder har Faderens Barmhjertighed været rig« (s. 102-103). Af denne iagttagelse konkluderer Poul Skaaning, at det var Brammer og ikke Larsen Skræppenborg, der var primus motor i Kolds kristelige vækkelse.

En oplagt vanskelighed ved dette ræsonnement er, at den citerede prædiken er udgivet i 1832, altså godt og vel to år før Kolds vækkelse. Det kan altså ikke dokumenteres, at en prædiken af Brammer har haft den beskrevne betydning for Kold. Imidlertid er det ikke usandsynligt, at Brammer i en altergangsprædiken i løbet af 1834-35 kan have udtalt noget i retning af det citerede. Dels er Guds kærlighed et tilbagevendende tema i mange – måske de fleste – prædikener. Dels er det især i en altergangsprædiken nærliggende at fremhæve netop dette aspekt af det kristne budskab. Men sandsynlighed er ikke det samme som kendsgerning. Vi véd ikke,

om det er en bestemt prædiken af Brammer, eller om det er en sjælesørgerisk samtale under fire øjne, der fik afgørende betydning for Kold. Brammer har et par år senere omtalt »Samtaler ... med ham i Enrum« (s. 116).

Tilbage står den sandsynlighed, at Brammer har haft større positiv betydning for Kold end hidtil antaget. Tilbage står endvidere den kendsgerning, at Brammer i september 1835 var godt tilfreds med, at Kold var blevet *kristeligt* vakt (jf. ovf.). Men allerede i den følgende måned, i oktober 1835, blev Kold indbudt til at deltage i de vækkelsesmøder, som P.K. Algreen afholdt på sit værelse. Dette gav anledning til Kolds *pietistiske* vækkelse, der efterhånden medførte et brud med Brammer.

Afsluttende skal bringes et supplement til det kapitel, der handler om »Kold-fascinationen« (Kap. XV), dvs om det uudslettelige indtryk Kold gjorde på de mennesker, han mødte. Herunder har Poul Skaaning kunnet drage nytte af de erindringer, som Harald Holm og Fr. Nygård indsamlede i årene efter Kolds død (1870). Til disse erindringsglimt bør føjes en beretning skrevet af den svenske journalist Dr. *Otto Ålund* og offentliggjort i Aftonbladet d. 18. december 1867. Ålunds rapport om mødet med Kold fylder to lange avisspalter. Heraf skal blot gengives hans indtryk af Kolds personlighed:

»Man såg och kände, att det var hans verkliga öfvertygelse att han fått sig en omedelbart uppdragen, och denne öfvertygelse, det såg man, meddelade sig äfven åt lärjungarne. Att det låg något öfverspändt i allt detta må så vara; men det var ej en öfverspändhet af det sjukliga slaget, som i hinduisk själfbeaktelse rufar öfver sitt eget jag, utan något af denna heliga eld, som funnits hos alla kraftiga naturer, hvilka i ett eller annat hänseende fört världen framåt«.

Mødet med Kold var for Ålund ikke blot en fascinerende oplevelse. Det blev også en inspiration. Året efter, i 1868, grundlagde Ålund folkehøjskolen Herrestad i Östergötland.

Det er bemærkelsesværdigt, at Ålund ikke blot har haft sans for Kolds format. Han har også indfanget noget væsentligt i Kolds selvforståelse: Hans kaldsbevidsthed, der havde rødder tilbage til vækkelsen i 1834/35. Dermed er vi atter tilbage i den af-

gørende periode, som Poul Skaaning så fængslende har beskrevet. Det er en god bog.

K.E. Bugge

Fritz Norlan og Erling Christiansen (red.): Harpens kraft.

Frederiksborg Højskole 100 år. Systime 1995. 303 s.

Harpens kraft er titlen på Frederiksborg Højskoles 100 års jubilæumsskrift fra 1995. Udstyrmæssigt er det en flot bog. Men også indholdsmæssigt er det en bog, der hæver sig langt over gennemsnittet af jubilæumsskrifter. Undervisningsminister Ole Vig Jensen indleder med en hilsen i bogen; han har to gange været elev på Frederiksborg Højskole. Med en enkelt undtagelse er forfatterne nuværende eller tidligere lærere og forstandere på skolen. Kun Gunhild Nissen kommer »udefra«, men skriver som om hun også kommer »indefra«. Takket være spændende refleksioner over skolens historie og nutidige problemstillinger har de fleste artikler almen interesse.

De tre første bidrag er hele bogen værd. Bogen indledes med en lang, grundig og særdeles indholdsmættet artikel af højskolelærer Ole Vind, der skriver om begyndelsen fra 1895 med Holger Begtrup som frontfigur, om den vanskelige fortsættelse med sønnen Frederik Begtrup som forstander fra 1925, og om den succesrige fortsættelse med C.P.O. Christiansen og hans kone Margrethe Christiansen, født Appel. De overtog skolen i 1934 og drev den sammen frem til 1951. De to næste artikler er skrevet af to tidligere lærere: Olav Akerlie fra Norge og Vilhelm Nielsen, der senere blev undervisningsministeriets inspektør på højskoleområdet. Deres bidrag handler om Frederiksborg Højskole og Norden og dermed især om C.P.O. Christiansen, der i sin tid ansatte dem som lærere på skolen.

Derefter skriver de fire følgende forstandere: Søren Haugstrup Jensen, Svend Erik Bjerre, Ole Jensen og den nuværende forstander Erling Christiansen om deres tid på skolen. Haugstrup oplevede, hvordan forudsætningerne for at drive højskole blev forandret dramatisk omkring 1970; Svend Erik Bjerre og Ole Jensen mærkede for alvor

konsekvenserne af disse nye vilkår. Ifølge Ole Jensen er vilkårene nu sådan, at den klassiske forståelse af forholdet mellem folkelighed og kristendom, mellem højskolen og kirken, ikke længere fungerer. I modsætning til Holger Begtrup's syn, ser han det nu som højskolens opgave at »indgå i det store religiøse og kristne alfabetiseringsprojekt, som er en af nutidens vigtigste opgaver«.

Efter denne række af artikler er det faktisk svært for Gunhild Nissen at få sagt noget nyt, der ikke allerede er omtalt af Ole Vind eller en af de øvrige forfattere. Specielt fordi hun vælger en klassisk metode: at skrive højskolens historie som en historie om de forskellige forstandere og deres ideer. Det giver bl.a. vanskeligheder med at få kvinderne frem i lyset, hvad hun dybt beklager: »Jeg føler det beskæmmende, at kvinderne er så forholdsvis usynlige i min artikel«; hun lover heldigvis sig selv (og os andre) at råde bod på det senere. Men det er ikke kun kvinderne, der på den måde glider ud, det gør også en række forhold og faktorer, som forstanderne ikke har magt over eller indflydelse på, men som har haft helt afgørende betydning for højskolens udvikling. Ole Jensen skriver åbent og ærligt, at »i vore dage (er) en forstanders indflydelse på en skole meget begrænset«. Det store spørgsmål er således: Hvordan skriver man en højskoles historie, når forstanderens ideer har minimal indflydelse på den faktiske udvikling? Det spørgsmål giver bogen ikke noget svar på.

Derimod toner der omridset af et nyt og spændende kapitel frem om højskolens historie, som ikke har været ordentlig beskrevet tidligere. Både Ole Vind, Olav Akerlie og Gunhild Nissen har en række meget interessante henvisninger til Frederiksborg Højskoles forbindelse til England fra århundredeskiftet og de følgende tre årtier. Som bekendt var Grundtvig i England i 1829-31, hvilket fik afgørende betydning for hans skoletanker. Mindre kendt er det, at Holger Begtrup omkring 1910 for alvor åbnede »vinduet mod vest«. En væsentlig inspiration var Fircroft College, Birmingham, der blev oprettet i 1909 med Tom Bryan som forstander og den danske højskole som den afgørende inspirationskilde. Men i 1910 tog Holger Begtrup en række danske højskolefolk til Fircroft College første gang. Her

mødte de unge fra arbejderklassen socialistiske ideer og kvækernes religion. Og Holger Begtrup blev mildt sagt fyr og flamme. Han talte om, »at Sorø ligger i England« og håbede, at erfaringerne fra Fircroft kunne omsættes i Danmark, så folkehøjskolen kunne komme til at omfatte hele folket, inklusiv unge fra arbejderklassen. Det er ikke for meget sagt, at en række danske højskolefolk i de følgende år i Fircroft fik en saltvandsindsprøjtning, som blev afgørende for deres løbebane. Det gælder f.eks. Peter Manniche, der i 1921 oprettede Den Internationale Højskole i Helsingør. Men fra midten af 1930'erne bliver »vinduet mod vest« lukket. Synsvinklen drejes igen næsten udelukkende mod nord og Norden med C.P.O. Christensen og Frederiksborg Højskole som det symbolske omdrejningspunkt.

I højskolens historie har Frederiksborg Højskole stået i skyggen af højskoler som Rødding, Askov og Vallekilde. Skolen startede først, da anden generation begyndte at gøre sig gældende i højskolen. Men siden har den i lange perioder været en af de absolut mest betydningsfulde højskoler i landet. Harpens Kraft giver et fornemt indblik i skolens fascinerende historie.

Ove Korsgaard

Odense Seminarium 1895-1995 – Jubilæumsskrift.

Redaktion: Svend Lorenzen. Geografforlaget 1995. Ill. 181 sider.

Da redaktøren for »Uddannelseshistorie« ringede mig op for at bede mig anmelde Odense Seminariums 100-års jubilæumsskrift, betænkte jeg mig et kort øjeblik: Som historielærer ved seminariet i 1957-1989 havde jeg været aktiv deltager i meget og meget i seminariets liv og samtidig fået et mere eller mindre nært kendskab til alle bi-dragyderne til bogen. Ville jeg på en måde være inhabil som anmelder? Jeg valgte dog hurtigt at betragte mine seminariearbejdsår som en fordel, de 7 års distance til arbejdslivet som »passende«.

Redaktøren af jubilæumsskriftet har inden for titelrammen »Odense Seminarium 100 år« fået hele elleve ansatte og tidligere ansatte som medforfattere til at tegne streger til forståelse af den alderstegnes liv. – Selv har

redaktøren taget sig af det arkæologiske gravearbejde for at finde ud af institutionenes rodnet, der kan spores tilbage til Julie Heins' kursus til almuelærerindeeksamen 1880 og et kursus til lærereksamen oprettet 1891 under navnet af »Odense Seminarium«. Det er således diskutabelt, hvad der er stiftelsesåret: 1880, 1891- eller 1895, og det gør redaktøren da også en del ud af. Pionerindsatsen anser han for en væsentlig forudsætning for oprettelsen af Odense Seminarium (OS) 1895, hvor en uddannelse kunne finde sted efter læreruddannelsesloven fra året før. Det er et synspunkt, som det vil være vanskeligt at rokke ved. – OS var i hvert fald sat i vækst. De arkæologiske resultater gives i en gravitetsk fremstilling, factsmættet- og kildetrukket.

De første 50 år efter stifelsen tillader redaktøren sig derefter at springe over, hvad seminariets generelle historie angår, idet der henvises til daværende forstander Harald Smiths jubilæumsskrift fra 1945. Det kunne ellers have været interessant og sikkert givende at få belyst det første halve hundrede år med nutidsøjne og ud fra aktuel seminarieproblematik. Det virker lidt besværligt og forvirrende på læseren at skulle springe fra roden halvt op på stammen.

Ved at stykke oplysninger sammen fra diverse indlæg i 1995-jubilæumsskriftet kan man få følgende hovedtræk frem i seminariets historie indtil slutningen af 1960'erne:

Seminarieret var fra starten privatejet, ligesom den dertil hørende børneskole var det. Som »startkapital« havde Seminarieret 22 elever, som man agtede at give folkeoplysning på et »kristent og nationalt« grundlag. I 1908 blev Odense Forskole – (senere Småbørnslærerinde-) Seminarium føjet til som en del af uddannelsesinstitutionen på Hjallesøvej 2. Midt i 1950'erne, da en særlig studenterlinje var kommet til læreruddannelsen, og der til lige var kommet en ny seminarielov (1954) til afløsning af 1930-loven, var uddannelsesbilledet med forskellige adgangskriterier, uddannelseslængder og eksamensformer blevet så broget, at den daværende forstander mente, at seminarieret nok var den mest udviklede læreruddannelsesinstitution i Europa! Mine personlige oplevelser i 1957 ved min ansættelse i Odense giver mig bestemt ikke anledning til at imødegå udsagnet.

I slutningen af 1950'erne ejedes seminarieret af fru Henny Hansen samtidig med at hendes søn var dets forstander (rektor). Forbindelsen mellem ejerskab og ledelse inden for samme familie gik tilbage til 1905. Forstanderposten var dog på andre hænder 1944-54. Men seminarieforsstander/rektor (1954-64) Per Mogens Hansen ønskede af principielle og økonomiske grunde at få gjort op med familiekonstruktionen. Han satte sig på at få seminarieret gjort til et statsseminarium. Det lykkedes ikke, men ved et slidsomt arbejde, der ofte måtte gå ad kringlede (politiske) veje, blev seminarieret fra 1962 en selvejende institution. Seminarierets børneskole blev nedlagt. Småbørnslærerindeseminarieret blev afviklet, og et nybyggeri, der var stærkt påkrævet, blev ved kommunal hjælp sat i gang på Middelfartvej i Odenses vestre bydel. Seminariefløjen blev taget i brug i august 1966. Samme år vedtoges en skelsættende ny seminarielov.

Jubilæumsbogens redaktør har i sit afsnit om den generelle seminariehistorie 1945-84 lagt hovedvægten på en beskrivelse af disse tresser-ændringer koncentreret omkring ændringen i ejerstatus og nybyggeriet. Hvor vigtige disse end måtte være – også set i det lange perspektiv –, synes jeg dog de får lov til at præge afsnittet for meget. Hertil medvirker bl.a. også de ret omfattende uddrag af det benyttede, skriftlige materiale. Stoffets art og form gør ikke afsnittet til udpræget morskabslæsning. Det, der trækkes frem er imidlertid ovenud veldokumenteret (73 noter til 26 sider tekst og fotos).

Seminariets nuværende rektor tager sig af sin egen rektortid fra 1984 – uden notehenvísninger af nogen art. Han skriver ud fra selvoplevelsens og erindringens lager i oversigtlig, fast sammentømret form om komponenterne i seminariearbejdet de seneste godt og vel ti år – såvel i samspil som i modspil.

– Forskole (småbørnslærerinde) – seminariets historie (1908-66) bliver på små fem sider ridset op med udgangspunkt i forfatterens erindringer og erfaringer fra arbejdet på denne uddannelsesgren i 1950'erne og i 1960'erne. Man mærker at uddannelsen stod forfatterens hjerte nær.

De tre omtalte bidragyderes meget forskellige udgangspositioner og deres lige så forskellige arbejds- eller kildegrundlag for-

klarer et langt stykke af vejen diversiteten i fremstillingerne. Forskelligheder viser sig naturligt nok også i bogens øvrige 8 dele, dvs. særskilte afsnit om eksempelvis »Elevforeningen 1908-75« (kilder: elevforeningens årsskrifter og egne oplevelser), om »Lærerlærling og lærerstuderende« (kilder: elevblade og studerendes organer, dog er »Vinduet« ikke anvendt), om »Status quo dette år – Hvorlænge endnu?« (hovedkilde: erfaringsbaserede overvejelser omkring seminariets traditioner). Ved samtlige indlæg har forfatterne tilsyneladende i ringe omfang benyttet sig af mundtlige udsagn fra øjenvidner til eller aktive deltagere i seminariets liv. Har de mon forsøgt at gå den vej?

Jubilæumsskriftets sidste artikel har titlen »Den grundtvigske ånd – strejftog i løbende tid«. Forfatteren har som den ideologiske tolknings hovedkilder anvendt lederes jule- og dimissionstaler samt andre topniveau-indlæg (fra elevforeningens årsskrifter), jubilæumsskriftet fra 1945 og en rapport om forsøget med faglig-pædagogisk grunduddannelse fra 1980. Med elevforeningens ophør i 1974 mener forfatteren, at seminariet mistede forbindelsen til sine (grundtvigske) rødder og blev et »problemernes seminarium«. Stærke kræfter havde – også ifølge min erindring – en del år drevet i den retning.

Forfatteren blev i denne brydningstid (1973) ansat ved seminariet og fik således mulighed for at få et førstehåndstryk af åndens puls på stedet. Det forekommer mig imidlertid, at han får problemerne forstørret ved, at han har ladet sin velskrivende hånd diktere for meget af det udvalgte skriftlige materiale, der belyser de vanskelige – og frugtesløse – forhandlinger med Odense Universitet i 1970'erne om etablering af en samordnet faglig – pædagogisk grunduddannelse til de 16-19 årige. Seminariets daværende rektor gik af ideologisk-pædagogiske grunde varmt ind for den tværinstitutionelle uddannelse, påpeger forfatteren. Jeg erindrer, at rektor i Centerrådet også i høj grad argumenterede ud fra samfundsøkonomiske besparelseshensyn. Men altså forgæves. – Derefter fik OS 1979-84 to forsøgshold alene, hvor læreruddannelsen groft sagt blev »vendt på hovedet«, begyndende bl.a. med den bundne liniefagskombination dansk og historie. Og med denne konstatering

standser forfatteren mærkeligt nok stort set sin omtale af forsøget, som naturligvis da ikke var friktionsfrit. En forespørgsel til forsøgs-involverede personer ville imidlertid givetvis have kunnet føre til »oral evidence« af udbyggende og nuancerende art. Som underviser på begge forsøgshold og som medlem af styringsgruppen erinder jeg klart de intense fag-integrationsbestræbelser og et tæt og inspirerende samarbejde med praktikstederne. Der blev gjort forsøg med nye eksamensformer, hvor de studerende selv formulerede deres spørgsmål – under overholdelse af lodtrækningsprincippet – og ikke mindst blev de studerende inddraget i ledelse/styring af alle faser i forsøgsprocessen. I de to sidstnævnte henseender blev der på disse hold gjort erfaringer, som det kan undre mig, at man, mig bekendt, ikke har trukket på i andre læreruddannelsessammenhænge.

– Forfatteren til »Andens – historie« – afsnittet har som helhed leveret et holdningsbåret bidrag, som giver sammenhængsforståelse, og som ubesværet fører læseren gennem et vanskeligt, men særdeles væsentligt felt i seminariets lange liv. Det ville måske ikke være nogen dårlig idé at begynde sin læsning af jubilæumsbogen med dette bidrag, der lever fint i sig selv.

Jubilæumsskriftet slutter med en liste over de i 1995 ansatte på OS. Den er absolut ikke uinteressant, men jeg havde gerne set den udvidet med en fortegnelse over alle tidligere ansatte, deres virketid og arbejdsområde i Seminariets første 100 år. En sådan fortegnelse ville have kunnet fortælle en hel del om seminariets vækst og liv. Den fyldige, aktuelle medarbejderoversigt ville på den vis ikke komme til at svæve, om jeg så må sige, frit i jubilæumsluften. – Jeg kunne også godt have tænkt mig en særlig beskrivelse af de specielle undervisningsmåder, der er knyttet til lejrskoleophold, ekskursioner og studieture samt en placering af disse »ud-af-huset« aktiviteter i deres tidsbestemthed. – Under de magre år i 1980'erne var enkeltfagskursister med til at give impulser udefra, samtidig med at de vægtede til i forbindelse med liniefagsudbuddet. De kunne have fortjent et par ord. Det kunne studerende på Aben Uddannelse også. – Men først og sidst savner jeg et afsnit med eksempler på det daglige, festlige og seje undervisningsar-

bejde, noget om fag og pædagogik, under forskellige uddannelseslove, politiske vilkår og økonomiske muligheder. Det er vel gennem dette arbejde, at det omgivende samfund afspejler sig klarest til enhver tid ligesom arbejdets resultater vil påvirke den virkelighed, som de færdiguddannede lærere kommer ud i. Om der er tale om et bevidst – evt. smerteligt – bortvalg fra redaktørens side skal jeg lade være usagt.

Vil man have et lidt mere alsidigt indtryk af det, der bredt kan kaldes dagliglivet på OS, skal man langt tilbage i tiden. En pensioneret lærer fortæller »spredte minder« fra årene 1957-1967. Hukommelseskunstneren leverer udfra skarpe iagttagelser et veritabelt fyrværkeri af erindringsbilleder fra det gamle seminarium på Hjallesvej 2. Illuminationen går lige op over affyringsrampen og sætter på den vis tillige et kraftigt lys på forfatteren selv!

Jubilæumsbogen er ikke lydefri, også trykfejl har sneget sig ind et par steder, ligesom tidsangivelsen er glippet ved en del fotos – hvoraf størsteparten åbenbart er fra 1990'erne – og der kan forekomme stofmæssig overlappning mellem de enkelte bidrag. Det har ikke været muligt indenfor en anmeldelsesramme at omtale alle artikler, hvoraf flere har upretentiøse undertitler, såsom »Gennembladning af ...«, »Nogle overvejelser ...«. Alligevel er der kommet gode helheder i de enkelte bidrag, hvis forfattere derved samlet har leveret en spraglet sammensat buket i en nydelig indpakning til jubilæet. – Det virker som om OS har mere end opgaver nok at gå løs på ind i det nye hundred-år, hvilket fremgår af slutningen på ovennævnte »... strejftog i løbende tid«, ligeledes af et kort særligt afsnit om OS som efteruddannelsesinstitution samt af rektors artikel. Det er blevet et af landets største seminarier, tilmed et af de bedste: I jubilæumsbogen omtales resultatet af en brugerundersøgelse fra 1994, hvor jubilaren m.h.t. »Uddannelsens faglig formidling«, »uddannelsens sammenhæng« og »kontakt til arbejdsmarkedet« får topplacering. Med erfaringer fra et langt arbejdsliv på Odense Seminarium ser jeg absolut ikke grund til at betvivle Gallupundersøgelsens valør.

Jens Kolmos

N. Zahles Seminarieskoles 100-års jubilæum.

48 s. ill. – København 1996.

Jubilæumsskriftet indeholder uddrag af et interview med en tidligere lærer på Seminarieskolen. Hvornår interviewet er optaget, af hvem eller hvor, siges der ikke noget om. På sæt og vis er det nok også at stille et lidt for »videnskabeligt« krav til et skrift af den foreliggende karakter. Den interviewede har været elev på Gymnasieskolen, har taget sin uddannelse på (privat-) Seminarieret og blev som 31-årig ansat ved Seminarieskolen. Hun har således kunnet tilbringe en stor del af sit voksenliv på Institutionen N. Zahles skole. Seminarieskolen er den yngste af skolerne og var et pligtbarn af læreruddannelsesloven af 1894, der fordrede, at der til hvert Seminarium skulle knyttes en fast øvelsesskole.

Det fremgår af interviewet, at de fysiske rammer omkring skolearbejdet til tider har kunnet føles snævre, og det samme siges også andet steds i et lærer-erindringsbillede. Men det er omtrent også det eneste minus ved skolen, som kommer frem i det lille skrift. Indlæggene er i høj grad præget af jubilæumsglæde og -hyldest. Såvel bestyrelsesformanden som rektorer (Gymnasieskolens og Seminarierets), lederen af Hovedskolen, en tidligere seminarierektor (og fhv. stats- og udenrigsminister), formanden for forældrerådet samt nuværende og tidligere lærere priser harmonien i arbejdet på skolen og i institutionen som helhed. En elev fra 1994 drypper en lille smule malurt i jubilæumsbægeret. Han mener, at det næsten er for trygt at gå på en skole med »(som regel) velstående, velopdragne og velformulerende elever«.

Han tilføjer, at »vi på det seneste ikke kan tale om nogen overklasseskole«.

Traditioner bliver holdt i hævd på Seminarieskolen: Morgensang med efterfølgende apostolsk velsignelse, majfest, sommerafslutning, høstfest (en relativ nyskabelse), juleafslutning med læsning af bibeltekster. Det kristne livssyn har i det hele taget grundlæggende præget arbejdet. Skolen fejrer sit jubilæum med meget af stiftelsestidens saft og kraft i sig, hvilket ikke har hindret den i immervæk at leve »efter hver tids behov« som det udtrykkes.

Bagsiden af festskriftet bærer et farvefoto af tilsyneladende tilfredse og glade medarbejdere. De har efter de skrevne indlæg at dømme heller ikke grund til at være andet. Skolen virker i 100-året fyldt med arbejdslyst og nærer stadig et varmt ønske om at give sine elever »kærlighed og orden«, som skolens første leder (1895-1924) Comtesse G. Knuth formulerede det. Udenforstående kan undre sig/glæde sig over at Zahleånden har kunnet overleve det 20. årh.'s samfundstorme, diverse skolelove og pædagogiske strømninger – hvor et pres fra lærerstuderende i praktiksituationer vel også har kunnet mærkes. Festskriftet har indlæg fra mange involverede parter, som ønsker at være med til at tegne et jubilæumsmaleri i flotte farver. Nogle vil givetvis betragte det som skønmaleri.

Jens Kolmos

Tage Kampmann: Fra enegang til fodslag. Forstandere/rektorer ved lærerseminarierne 1947-1993.

Udgivet august 1995 af Lærerseminariernes Rektorforsamling.

Forfatteren har disponeret bogen historisk kronologisk. Han inddeler tiden fra anden verdenskrig i tre perioder: Den første fra midten af 1940'erne til slutningen af 1960'erne som karakteriseres som enegængernes tid for forstanderne/rektorerne. Den anden går fra 1970 til 1990 og benævnes studiekredsens æra, hvorefter den tredje tidsalder begynder, som i decentraliseringens navn tvinger rektorerne til at søge sammen i en fast organisation.

Som følge af dette logiske kronologiske princip har kapitlerne overskrifter, der angiver centrale begivenheder eller tendenser. For eksempel Vinteren 1972/73 – de store forandrings sæson eller 1980'erne – det mørke tår i seminariernes historie og Frederiksdalmødet 30. august 1982 – et skæbnemøde.

Forfatterens intention er at give en personalhistorisk gennemgang af rektorerne samt at gennemgå og analysere udviklingen af disses organisation og i forbindelse hermed at beskrive seminariehistorie eller sagt på en anden måde skitsere læreruddannelsens historie 1947 til 1994.

Intentionen er gennemført med et opbud af saglige oplysninger om udviklingen i de ofte turbulente perioder, som læreruddannelsen har gennemlevet. Den tidligere undervisningsdirektør Hans Jensen, hvis indsats i denne forbindelse er gennemgået i bogen, vidste om den turbulens, da han engang hævdede, at der altid har hængt et Damokles-sværd over seminarierne. De talrige planer om nedlæggelser i 1931, 1934, 1982 og særligt voldsomt i 1988/89, som forfatteren omtaler i bogen, vidner klart herom.

Det er så bestemt en ambitiøs opgave. Og der er gjort et særdeles stort arbejde for at få så meget med som muligt. Bogen vil derfor klart blive en guldgrube for de skolehistorikere, der interesserer sig for seminarierne og deres ledere gennem årene. Der er et sandt væld af oplysninger, som kan føre skolehistorikeren videre i sit arbejde og derfor vil bogen vinde blivende plads i denne kontekst.

De utroligt mange detaljerede informationer er bogens klare styrke. Men naturligvis rummer de også dens svaghed. For helheden kan under læsningen drukne i detailrigdommens hav, ikke mindst når forfatterens personlige oplevelser skinner for stærkt igennem. Det noteres for eksempel ned at han og en kollega uden deres koner tog den lange togrejse (Hjørring/København) frem og tilbage og fik talt en god del om seminariepolitikken m.v.

Både sag-historien og personal-historien indeholder særdeles meget relevant og oplysende stof, der kunne fortjene at blive bredt ud over langt større sidetal, end bogen giver mulighed for. Forfatteren er naturligvis levende interesseret i begge sider. At personal-historien kunne tænkes at have førsteprioritet for ham kan i så fald kun aflæses af, at der er udarbejdet et personregister, men ikke et emne- eller sag-register. I den forbindelse erindrer man sig, at der ikke findes skønhed uden skønhedspletter. Navneregisteret er alfabetisk ordnet efter fornavnene! Så man skal rigtignok kende dem meget for uden videre at finde rundt i det. Men det gør forfatteren jo også. Desværre er det ikke fuldstændigt, idet ikke alle sidetal, hvor personer omtales, er medtaget.

Forfatteren har så stor viden om bogens emne, at han er mere end kompetent til at skrive dette kildeskrift..

Men naturligvis er Tage Kampmann selv en del af denne historie og endda en meget aktiv og personligt tilstedeværende del. Og i den forstand samtidig habil og inhabil. Dette er der taget højde for ved at flere betydelige kendere af perioden har hjulpet med at belyse problemerne, at skaffe supplerende oplysninger og gennemlæse kritisk. Alligevel kan man indimellem sidde tilbage med et ikke helt ubegrundet spørgsmål om forfatterens egne sympatier eller anti ditto i enkelte tilfælde har smittet af, herunder på de meget korte, nærmest lapidariske karakteristikker af de omtalte personligheder, hvad enten de er rektorer eller ministre. Alene kortfattedheden medfører, at beskrivelserne må blive yderst selektive. Der foreligger jo i de enkelte tilfælde objektivt set mange klart forskellige valgmuligheder.

Der kan næppe være berettiget tvivl om, at seminariernes ledere og rektorforsamlingen er en af de nødvendige faktorer for helt at kunne forstå den samlede læreruddannelses historie. På samme måde kan der heller ikke være tvivl om, at det i denne sammenhæng er en på sin vis nødvendig bog, som vi ville have savnet, hvis den ikke var skrevet. Den vil derfor finde sin plads både hos mange enkelte og på de relevante biblioteker.

J.E. Biering-Sørensen

Christina Florin & Ulla Johansson: »Där de härliga lagrarna gro...«. Kultur, klass och kön i det svenska läroverket 1850-1914.

Tidens förlag. Kristianstad 1993. 334 s. Pris: 270 kr.

Vi møder dem på bogens smudsomslag – morgendagens mænd fra århundredskiftet. Ni alvorlige studenter, opstillet i nonchalante positioner foran fotografen, enkelte af dem nærmest henslængte på bænken, alle iført sort tøj og obligate statussymboler, der hører den store dag til: den hvide hue, og den for danske studenter helt ukendte stav. Den gymnasieuddannelse, som de lige har lagt bag sig, er bogens undersøgelsesobjekt, med alt hvad den betød for de unge mænd og deres samfund. Netop mænd.

Fotografiet af de ni unge mænd afslører et af bogens tre underliggende temaer; det

statslige gymnasieskole var en *mandlig* dannelsesinstitution, hvorfra piger var lukket ude.

De ni studenter ser alle ens ud i påklædning og fremtoning, men bag facaden skjuler sig *klassemæssige forskelle*. Bogens titel er hentet fra den klassiske studentsang, der endnu er den mest populære svenske sang blandt nyudklækkede studenter og vidner om en *dannelseskultur*: »Där de härliga lagrarna gro...«

Undertitlen: »Kultur, klass och kön i det svenska läroverket 1850-1914«, kunne give indtryk af en saglig og tør fremstilling af den svenske gymnasieskoles sociale mobilitetsmuligheder før første verdenskrig. Dette indtryk ville være helt forkert. Nok er bogen nøgtern, endda så nøgtern, at man en gang imellem spørger sig, om dette er historie og ikke snarere historisk sociologi. Men tør er den bestemt ikke. Dertil er materialet alt for levende, og i hænderne på de to kvindelige historikere bliver det brugt så skarpt analyserende og så temperamentsfuldt, – nogen mandlige læsere ville måske sige, af og til respektløst, – at læseren gang på gang tvinges til at se skolens forhold og udvikling ud fra nye og uventede synsvinkler.

Det er en vovet affære at lade to feministe tage sig af den mandlige gymnasieskoles historiske udvikling i en periode, hvor kvinden der endnu er persona non grata. De er helt ubundne af skoleformens glørværdige traditionstænkning – og det mærkes igennem bogen. Ved hjælp af de to historikere ser vi ind i en helt igennem mandsdomineret skoleverden og en lige så mandsdomineret skolepolitisk tænkning, og de får os til at se et mønster i den »plan«, som bygmestrene til den moderne stat, »dessa män och deras jeli-kar«, var besjælet af.

Forfatterne har stærke teoretikere bag sig. Læseren får her ikke bare en indføring i svensk skolepolitik på gymnasieskoleområdet, men også en indføring i Max Webers byråkratitænkning og i fransk sociologisk tænkning. Til analysen af klass og kultur har de benyttet sig af Michel Foucaults teorier om overvågning og straf, magt og viden og af hans dekonstruktionstænkning samt af Pierre Bourdieus teorier om kulturel kapital og habitus.

Hvad er det da for en verden der rides op?

I 1914, hvor undersøgelsen slutter er det industrielle gennembrud gennemført og gymnasieskolen grundlæggende forandret. »Läroverken hamnade alltså mitt i korselden mellan de sociala krafter som var verksamma i 1800-talets Sverige«.

For at vise de mandsidealer, som de finder udtryk for i den svenske gymnasieskoles udvikling i perioden, præsenterer de læserne for tre unge mænd som repræsentanter for tre forskellige elevtyper: den intenst studerende unge mand, der sigtede mod lærdom og boglig embedsmandskarriere, og de to nye mandsidealer: borgerskabets søn, den fysisk aktive entreprenørtype og endelig bondesønnen, der i sin skoletid rummede både nationalromantik, fysisk aktivitet, eventyrromaner og forelskelse.

Til den teknologi, som forfatterne lægger stor vægt på, hørte hverdagens opdeling i tid og rum, skolens symbolske organisation og strukturering af hverdagens arbejde. Foucaults Panoptikon-tanke: en byggestil, der tillod overvågning af alt og alle bliver i bogen eksemplificeret ved Norra Latins berømte trappehus, hvor rektor kunne overvåge hele skolens ind- og udmarch fra samlingsalen. Placeringen af de enkelte elever i klasserummet var en del af den indre kontrol og styring – den bedste elev forrest og den dårligste bagerst i klasserummet. Denne »rummets tyranni«, siger forfattere, blev ført helt ud i skoleprotokollen, der begyndte med den bedste og sluttede med den dårligste elev.

I enkelte skoler skiftede eleverne plads efter lærervurdering ved hver lektion. Det må have været en livlig trafik i klasseværelset, når man betænker, at hver lærer har haft sin egen vurdering af gode og dårlige elever. Elevernes evige flyden rundt i klasserummet taler egentlig ikke for den planmæssighed, som forfatterne i øvrigt ser som et led i den stigende byrokratisering.

I den Foucaultske forestilling bliver klasserummet endvidere et billede af et socialt hierarki, et minisamfund, med egne regler, symbolske handlinger og tavs viden. På samme måde bliver skolebygningen en del af et lokalt hierarki med sin udstråling af autoritær magt og sin centrale rolle som sam-

lingssted for stadens koncerter, velgørehedsarrangementer etc.

Den rumslige disciplinering føres over i et mentalt plan, ved at hvert fag i perioden får sine egne timer, og sine egne fagrum, hvor kundskaben systematiseres, så den forhåbningsvis kunne finde den rette plads i elevernes hoveder. For den læser som har stiftet bekendtskab med Peter Høeghs bog »De måske egnede«, vil denne afsløring af en plan – systemets PLAN, forekomme velkendt.

De store linjer i udviklingen ser forfatterne i gymnasieskolens betydning for den sociale opstigningsmulighed for de mandlige elever. Blev skolen kun en reproduktionsanstalt for borgerskabets drenge, hvor sønnerne kunne gå i faderens fodspor? Spørgsmålet, der bygger på et lokalt materiale fra svenske købstæder, bliver besvaret med et klart nej. Gymnasieuddannelse gav ikke i alle tilfælde et socialt advancement – mere end halvdelen af drengene fra socialt set høje positioner havnede på et lavere socialt niveau, medens drenge fra småborgerlige miljøer efterhånden ser ud til at bruge studentereksamen til at klatre op på den sociale rangstige. Det vil sige, at sønner fra den gamle kulturelite med tiden mødte voksende konkurrence fra andre sociale og kulturelle miljøer. Det kom også til at påvirke skolen.

Indførelsen af en reallinje i gymnasieuddannelsen bidrog til at oprette nye statushierarkier, hvor professioner som tandlæger, dyrelæger, ingeniører o.a. ved hjælp af øgede uddannelseskrav lykkedes at hæve deres sociale positioner i samfundet.

Forfatterne tager imidlertid her på forbillede vis forbehold over for deres materiales udsagskraft og tegner til sidst et billede af svensk gymnasieuddannelse, der er meget komplekst. »Våra fallstudier av läroverkens fortsatta öden visar, att frågan om läroverkens roll i den sociala reproduktionen är komplicerad. Beroende på hur frågan ställs får man ständigt olika svar«.

De to kvindelige historikere har stillet mange særdeles interessante spørgsmål og har på den måde fået svar, som enhver skolehistorisk og sociologisk interesseret læser vil finde stor fornøjelse at tage del af.

Ingrid Markussen

Flemming Lind Hansen: Fra Laug til Lov. Udgivet af Danmarks Handelsskoleforening 1995.

135 sider. 200 kr.

Selv om der efterhånden er udgivet adskillige – ofte spændende – lokalhistoriske værker om den danske handelsskole, er Flemming Lind Hansens »Fra Laug til Lov«, den første samlede redegørelse for skoleformens udvikling fra de første tøvende skridt til en formaliseret handelsuddannelse her i landet, til vedtagelsen af Lov nr. 361 om Handelsskole fra 1920.

At Lind Hansen er selvskreven til at løse opgaven fremgår alene af bibliografien, som rummer en række titler om emnet, især artikler fra »Handelsskolen« og Horsens Handelsskoles Historie (1994), som han er medforfatter til.

Fremstillingen tager hensyn til den forud sætningsløse læser. Skolernes udvikling ses i sammenhæng med den økonomiske udvikling. Særlig spændende er de gode eksempler på, hvordan de unge handelsmænd retslige og økonomiske vilkår var. At de ofte var barske, forsøger forfatteren ikke at skjule, men han forfalder aldrig til sentimentalitet. Han holder tungen lige i munden, når den enkeltes situation skal vurderes. Den hænger naturligvis ikke alene sammen med den enkelte principals barske eller velmenende temperament, men med produktiviteten. Det er i den sammenhæng værd at bemærke at der i en enkelt sætning kastes et blik på bøndernes ofte langt drøjere kår.

Selve skoleformens udvikling er bogens ledetråd, og balancen mellem enkeltpersoners indsats og den ofte fattige hverdag holdes. Der er portrætter af vidtskuende enkeltpersoner, om hvis visioner det ofte må siges, at der blev så fortvivlende lidt af så meget på grund af almindelig træghed, men også på grund af den økonomiske nødvendighed. Men midt i den megen elendighed kan man ikke lade være at glæde sig over en principal der vover et sige til sine egne, at det ikke nytter noget at sende unge mennesker i skole efter en lang arbejdsdag, mens man udmærket kan feje i butikken, selv om man ikke er rigtigt vågen.

Det er karakteristisk for den sobre fremstilling, at Lind Hansen, uden at glorificere

»folkedybet« og hvad der nu måtte gro op af det, hele tiden fremhæver, hvor meget af handelsundervisningen der er udsprunget af lokale initiativer, ikke af love og forordninger. Det formaliserede samarbejde er vokset frem af indvundne erfaringer fra dagligdagen.

En gammel dansklærer må – i parentes bemærket – glæde sig over, hvilken vægt en af de »store« teoretikere, nationalbankdirektør Jacob Thomsen, lagde på en god beherskelse af modersmålet. Langt senere understregede en lærer i nationaløkonomi og fagkonsulent, Helge Nørgaard, at dansk i handelsgymnasiet var et hovedfag. Kunne man ikke formulere sig på modersmålet, kunne man heller ikke lære økonomi. Det burde måske en del lærere ved Handelshøjskolen lægge sig på sinde.

Lind Hansen skriver selv en god pen. Hans prosa er fast og lunerig, og uden at blive »belærende« i ordets mindre charmerende betydning glemmer han ikke det pædagogiske. Allerede på side 14 er der en henvisning til ODS, læseren får at vide, at »vindig« betyder »flygtig, overfladisk«. Det kan man næppe betegne som nedladende i dag. På samme måde kan jo en og anden have sovet i en historietime og har derfor brug for at få at vide, at Det danske Kancelli var (en slags) indenrigsministerium.

Måske kunne fysiokraterne have fortjent en note. Fysikratismen (og Quesnay) er vel mindre kendt end de andre -ismer.

Man er ikke så sjældent ude for, at en forfatter bliver så forelsket i sit stof, at han slet ikke kan holde op. Intet er for småt til at blive medtaget. I Fra Laug til Lov har man snarere fornemmelsen af at Lind Hansen har lagt bånd på sig selv og – måske med et suk – har lagt spændende sager ned i arkivkasserne igen – ubenyttede. Eller at han har fået besked om at holde sig inden for bestemte rammer. Skolehistorier bliver jo sjældent best-sellere, hvad der fremgår af, hvor mange sponsorer man har måttet henvende sig til.

Under alle omstændigheder når læseren – hvis han da interesserer sig for uddannelseshistorie – ikke at blive træt. Fra Laug til Lov holder opmærksomheden fangen til sidste side.

H. Juul Madsen

Jens Axelsen: En Rød Klassiker. Dansk-Engelsk Ordbog 1845-1995.

Gyldendal 1995. 169 s. Pris: 168 kr.

»A writer of dictionaries, a harmless drudge«. Sådan definerede englændernes legendariske excentriker, Dr. Samuel Johnson ordet »lexicographer« i sin ordbog, som udkom i 1755. Hans udtryk »a harmless drudge« betyder noget i retning af »et skikkeligt skrog der slider og slæber for andre«, og denne definition er kun een af flere perler i ordbogen.

Jens Axelsen har sikkert sendt Dr. Johnson en kærlig tanke medens han skrev sin bog om den røde klassiker, for det er så som så med skikkeligheden. Bogen ruller tæppet op for det ene drama efter det andet, hvor lidenskaberne bobler og hvor menneskets værste og bedste sider kommer til udtryk. Hvorfor skulle ordbogsmagere egentlig ikke være som folk er flest?

Danskerne plejer at bryste sig af deres beherskelse af engelsk men må jo alligevel ty til ordbogen ret så ofte. I generationer har den mest elskede ordbog almindeligvis været Gyldendals røde – og ikke »fordi et postbud er min ven« men fordi den helt enkelt er langt den bedste. Det var da også venteligt at afdækningen af dens lange forhistorie ville vise spændende eksempler på hvordan mennesker har viet deres liv til ordbogsarbejdet, hvad det har kostet dem af alskens møje, og hvordan arbejdet med ordbøger afspejler livet i undervisnings- og anden kulturvirkomhed.

Hvad kræves der for at kunne foretage en sådan afdækning? Den engelske digter Byron giver os et delvist svar når han et sted i sit digt *Don Juan* siger: »... den som aldrig var paa Havet / er kun med liden nautisk Sans begavet.« Det er således utvivlsomt en fordel at historieskriveren i dette tilfælde er en aktiv anglist og ordbogsmand: Jens Axelsen har i årtier – både under og efter sit virke som underviser i engelsk ved Frederiksberg Seminarium (1956-87) – været manden bag Gyldendals røde dansk-engelske og engelsk-danske ordbog.

Allerede få sider inde i bogen begynder den spændende beretning om hvordan den engelsk læge, J.S. Ferrall, hvis baggrund der ikke vides meget mere om end at han i 1818

skrev en disputats i Edinburgh om tyfus, tilsyneladende i 1826 slog sig ned i København – måske som engelsklærer – og om hvordan han i 1845 sammen med en islænding, Thorleifur Gudmundsson Repp, udgav en ganske pålidelig dansk-engelsk ordbog på Gyldendal. Det er denne ordbog som den 10. udgave af den røde (1995) kan føres tilbage til, omend der også før 1845, nemlig allerede fra 1798, var kommet dansk-engelske ordbøger fra Gyldendal. Jens Axelsen har ikke skyet nogen anstrengelse for at grave sig frem til et billede af Ferrall og Repp som mennesker. Medens Ferrall synes at være en både samvittighedsfuld og beskeden mand, der i årene efter 1845 skulle komme til at undervise på det von Westenske Institut, en velrenommeret privatskole i Nørregade, er det i tilfældet Repp at vi møder den første virkelige excentriker – en mangesidigt og højt begavet mand med ambitioner og et temperament af så betydelige dimensioner at de efter adskillige heftige bataljer – bl.a. med fysikeren H.C. Ørsted – skulle føre ham til et tragisk endeligt.

Blandt de andre usædvanlige skikkelser der behandles i bogen kan her nævnes den kværlantiske og nærmest pengeafpresserlignende tidligere koncertpianist, H. Trolle-Steenstrup, som i en årrække fra slutningen af 1920'erne var på kant med professor C.A. Bodelsen (der anbefalede »sortstemplet Engelsk i rødt Shirtingsbind«) og med ordbogsredaktøren Hermann Vitenberg. Jens Axelsen giver bl.a. den fornøjelige forklaring på at en tidligere udgave af Gyldendal-ordbogen indeholdt ikke så helt få eksempler med ordet »pianist«, som f.eks. »jeg kan ikke forestille mig ham som Pianist« og »Pianisten det skarn«!

Men Jens Axelsens bog er mere end beretninger om sælsomme personer. Den spænder over et par århundreders kulturpolitik og giver et væld af interessante oplysninger både om det engelske sprogs rolle i Danmark – fra 1807, hvor »Ingen vovede at tale Engelsk paa offentlige Steder«, via vendepunktet med Lov om højere Almenskoler (1903), hvor engelsk fik en solid stilling i timeplanen, og til i dag, hvor bekymrede sjæle ser dansk forsvinde forude til fordel for engelsk – og om hvordan man igennem tiderne har lært engelsk.

Naturligt nok giver ordbøger et spejlbillede af samfundsudviklingen, og fortløbende i bogen følger vi nye ords fremkomst og forsvinden. Således er der i ordbogen fra 1861 fjernet en del germanismer efter krigen 1848-50; i 1867-udgaven dukker »Guldgraver« og »Guldgravning« op; i 1888 ser vi arbejderbevægelsen i »Strejke« og »Skruebrækker«; i 1897 kommer »Skrivemaskine«, og springer vi frem til 5. udgave af den røde (1944) har vi f.eks. »Alsang« og »Beskyttelsesrum«. Et særligt område er de »uartige« ord, der først kommer med for alvor i 9. udgave fra 1984.

De talrige illustrationer af sider i tidligere ordbogsudgaver og gennemgangen af udviklingen i redaktionsarbejdet er også fascinerende stof. I et særligt kapitel, »Grammatik«, følger vi hvorledes de kvaler som mange generationer af engelsklærere har haft med det lunske sprog gradvis er blevet afhjulpnet, senest med den røde *Dansk-Engelsk – Undervisning*. Foruden oplysninger som man kan finde i visse ensprogede engelske ordbøger – giver denne ordbog særdeles nyttige vink om syntaksen, et område der traditionelt i danskernes engelsk har været langt mere fuldt af fejl end mange umiddelbart ville tro.

Illustrationerne inkluderer et par fotografiske portrætter, og der er grund til at fæste sig ved det fremragende billede af lektor Hermann Vinterberg (1881-1964), som med skoleembedseksamen i engelsk, dansk og fransk kom til Herlufsholm som adjunkt i 1911 og som fra 1919 virkede ved Falkenbergsgårdens Gymnasium indtil sin pensionering i 1946. I mange år redigerede han engelsk-ordbøger fra Gyldendal, og i erindring om samarbejdet rister Jens Axelsen smukt en minderune over Hermann Vinterberg: »... en gentleman af de gamle skole, uden svig og krogveje ...«.

De senere år har – i tråd med den stigende interesse for videnskabshistorie – set fremkomsten af en del detailstudier i engelskfagets historie her i landet. Jens Axelsen har med denne bog, som er skrevet i en aldeles befriende uakademisk stil, givet os et fortræffeligt og inspirerende indblik i fagets udvikling set fra en utraditionel synsvinkel.

Arne Juul

Holger Henriksen: Kulturkampen, bidrag til enhedsskolens historie.

Holger Henriksens Forlag, Haderslev, 1996. 152 s. Kr. 150,-.

For hundrede år siden var enhedsskolen en drøm, som nogle havde. I løbet af 1900-tallet har drømmen vist sig i meget høj grad at kunne blive til virkelighed. Det har taget lang tid. Der har aldrig været mulighed for at slå sig til ro med et opnået resultat, og i øjeblikket ser det ud til, at det bliver der heller ikke for den næste generation.

I denne situation er det af meget stor værdi, at der er eftertænksomme folk som Holger Henriksen, der har indsigt og energi til at beskæftige sig med problemerne set i en overordnet historisk sammenhæng.

Efter min mening er der god mening i at kalde kampen for den fælles folkeskole en kulturkamp. Holger Henriksen ser rigtigt, når han opfatter alle samfundsgruppers fælles erfaringer i en fælles folkeskole som en væsentlig forudsætning for demokratiet. Som jeg forstår forfatteren, handler bogen grundlæggende om demokratiet. Han siger, at som han bruger begrebet demokrati, er det mere end de demokratiske spilleregler. Da han hele vejen igennem forsøger positivt at give udtryk for sin forståelse af enhedsskolen og demokratiet og ikke i så høj grad beskriver modsætningen, kan det være svært at finde ud af, hvem modstanderen i kulturkampen egentlig er. Måske findes modsætningen netop i dette syn på demokratiet. Hvis demokratiet blot var demokratiske spilleregler, hvorefter alle sloges for deres egne interesser, så var en fælles folkeskole måske ingen værdi, så kunne vi godt oplæres blandt ligesindede til klassekamp, kønskamp og al anden slags egoisme. Men hvis demokratiet også er f.eks. menneskerettigheder og ansvarlighed for hinanden, så må vi fra børn gøre demokratiske erfaringer med børn af alle slags mennesker, der findes i samfundet. Så er enhedsskolen snarere en forudsætning for demokratiet.

Forfatteren insisterer på, at der i vort samfund er fælles værdier, som er værd at formidle til næste generation. Hvis man efterhånden har svært ved at se det, er det værd at beskæftige sig indgående med hans bog. Det er mærkeligt, så lidt den pædagogiske litteratur beskæftiger sig med dette. Ved læsning-

gen af bogen kom jeg uvilkårligt til at tænke på højskolefolkene Holger Kjær og Johannes Novrups bøger. Forfatteren henviser da også til dem. Det er svære emner, så det kræver både mod og energi at beskæftige sig med dem. Det er meget lettere at interessere sig for computere, uden at der skal siges et ondt ord om det.

Det er heller ikke nogen let læst bog. Den kan dog læses på flere planer. Selv en let gennemlæsning giver meget, men det betaler sig at gå videre og gå mere i dybden. Bogens sprog er godt, men stærkt komprimeret. Derfor må der læses over flere gange, og der er brug for megen eftertænkning. Forfatteren siger, at vi lever i en manipulationskultur, som skolen må gå til modstand imod. Derfor må skolen først og fremmest gøre rede for sin egen historiske placering i den udvikling, den har del i. Derfor er historisk pædagogik vigtig i læreruddannelse og debat. Det kan meget ønskes, at Holger Henriksens bog vil blive brugt som et af oplæggene til drøftelser under uddannelsen af lærere. Den er i hvert fald et lødigt oplæg, og vanskelighederne bør kunne afhjælpes af en aktiv underviser.

Leif Degnbol

Jørgen Gleerup & Finn Wiedemann (red.): Kulturens Koder – i og omkring gymnasiet.

Odense Universitetsforlag 1995.

Lige så sikkert som at kastanjerne lyser, når årets studenter springer ud, lige så sikkert optræder der en eller anden bekymret lektor i medierne, luftende sine bekymringer over de dovne og dumme og uvidende studenter, som ud fra enhver rimelighedsbetragtning burde afrites hovedbeklædningen. I år tilfaldt denne rolle en lektor Karlsen fra Vejle. Mediet var Politikens kronik med sensationspræget follow up fra TV-2.

Ritualet var dog ikke udelukkende agurketidsbåret. Der har foråret igennem løbet en debat i fagbladet »Gymnasieskolen«, hvor en gymnasielærer fra Køge lagde ud med et såkaldt opgør med »nypædagogikken«. Han var simpelthen stået af det ræs, som ellers præger gymnasiepædagogikken og -organiseringen i disse år og erklærede sig åndeligt talt for at være gået i indre eksil

i en lektor Karlsensk gestalt med høj faglig cigarføring og ikke mere snak.

Resultatet var en debatstorm, som meget godt illustrerer de udfordringer og de svar på tiltale som i disse år præger uddannelsessystemerne i Danmark, og herunder ikke mindst gymnasiet. Hele problemkompleksens substans er søgt sat i system i Gleerup og Wiedemanns *Kulturens Koder*. De to er redaktører og hovedbidragydere til bogen. De tager afsæt i den uddannelses- og fagpolitiske debat, men fastholder, at konfliktlinjerne her i »er symptomer på nogle grundlæggende kulturelle problemstillinger, som på godt og ondt hører samtiden til. Spørgsmålene omkring organisationskultur, ledelse, lærer- og elevforhold, pædagogik, faglighed og dannelse fremstår i dette perspektiv som kulturelle problemstillinger, der tidligere indgik i en form for balance, men som nu er revet løs og sat fri i al deres kompleksitet«.

Der er således tale om et samtidsfænomén, og forfatterne understreger, at debatten herom er international, men altså har sin egen danske version.

Et af deres hovedbudskaber er, at gymnasietets løsning på modernitetens kompleksiteter må tage udgangspunkt i, at det som så mange andre moderne systemer er et delssystem, der fungerer ud fra sin egen indre logik og ikke ud fra f.eks. markedskrav eller faste dannelses- eller videnskabsbastioner. Derved bliver deres løsen, hvad de kalder løbende *kulturel selvrefleksion* i systemet.

Forfatterne bygger ganske dybtgående og velfunderet op til deres løsningsmodel, som i sagens natur omfatter de ovennævnte spørgsmål om organisations- og ledelseskultur, lærer-elevforhold, pædagogik, faglighed og dannelse.

I Finn Wiedemanns oversigtsartikel redegøres for de lange linjer i gymnasietets udvikling fra dannelses- og reproduktionsskole, hvor den »binære kodificering« over skolelivets temaer f.eks. er værre/bedre, større/mindre etc. over faggymnasiet/videnskabs-gymnasiet binære kodificering sandt/falsk, hvor der i og med opgivelsen af dannelsen bliver plads til den mere kritiske og elevorienterede gymnasievariant i starten af 70'erne, omend de faglige koder dominerer.

Problemet var, at både faggymnasiet og det kritiske gymnasium overlod det til lære-

ren/lærerrollen som subsystem at håndtere de kulturelle og samfundsmæssige udfordringer til skolens tilpasningsdygtighed. Gymnasielæreren er faglighedens eksponent. Det er derfor med sin faglighed han eller hun skal håndtere sin funktion som subsystem i et overkomplekst system. Det springer helt frem på lystavlen, da gymnaset i 90'erne er undergivet to herrer (stat og amt) og iøvrigt givet markedsfilosofien og managementteoriene i vold med en mangfoldighed af valgfag på menuen og med tidligere tiders sikkerhedsseler i form af gangbare regelsæt lagt i skrotdyngen. Det kræver helt andre løsningsmodeller end dem, der kan læses ud af bidragyderne fra fagene dansk (Claus Westh), historie (Harry Haue) og idræt (Niels Kayser Nielsen). De skildrer på helt fremragende vis lærerrollens faglige fundamentskred frem til 90'er-reformerne. Navnlig er for mig personligt idrætsfagets identitetsturbulenser, som de beskrives af Kayser, utroligt illustrerende.

Men efter 90'er-reformernes kvantespring er gammeldags tilpasning af lærerrollen ikke længere en tilstrækkelig garant for det overkomplekse gymnasiums fortsatte udvikling. Og selv om det pågældende spring ikke var verdens mest elegante, så skulle der jo springes, da postmodernismen meldte sig og ungdomskulturen blev ekstremt individualistisk og kravet til uddannelse konstitueredes af et så tæt samspil mellem udfordringer og egen kompetence som muligt. Væk er den fælles dannelseskultur og væk er den stabile uddannelsespyramide med et tilknyttet forudsigeligt arbejdsmarked. Der er tale om et veritabelt opbrud, hvor hverken den gamle regelstyrings sikkerhed eller mål- og rammestyringens laissez-faire-prægede igangsætning slår til, men hvor der kaldes på specifik kvalificering, forstået som kulturstyring, hvor systematisk værdistyring omkring alle relevante dele af skolens (fælles) aktiviteter dæmper op mod ansvarsforflygtigelse dér, hvor de formelle tøjler er sluppet.

Der kaldes med andre ord på en organisationskultur, der kan støtte de etisk orienterede processer omkring etablering af kontraktforhold mellem elever og lærere – og vel også inden for disse parter. Visionen, som forfatterne stiller op, er »gymnasiet som den lærende organisation, der med udgangs-

punkt i den pædagogisk-faglige udvikling i stigende grad selv tematiserer og styrer sit organisationskulturelle særpræg«.

Visionen kan afkodes som en kritik af de Haarderske skoletanker, som forfatterne da heller ikke er imponerede af. Disse savnede ikke blik for den organisering, der kunne have udviklet sådanne støttefunktioner (lærer- og elevråd m.v.), men de sigtede mod deres afvikling – ikke deres udvikling. Men langt vigtigere ville naturligvis være mindre formelle, men stærkere, kulturbårne »kontraktfora«. Jeg mener, at sådanne sås afprøvet bl.a. i Herlev Statsskoles B-strukturforsøg. Men de passede ikke ind i Haarderperiodens ideologi og blev gravet så dybt ned, at forfatterne til Kulturens Koder ikke engang er stødt på dem, endsize har brugt rapporten herom i deres bog, der ellers ville have vundet yderligere styrke herved.

Men de har under alle omstændigheder lagt et velegnet værktøj med kompetente pejlemærker frem til brug for den mere seriøse debat om gymnasiets veje, som vil dukke op igen, når agurketidens bølgeskulp har lagt sig.

Lavst Riemann

Edvard Befring: Læring og skole.

326 sider, det Norske Samlaget, Oslo 1994.

Dette er en bog der handler om at lære, – både om hvad vi ved om læring og om hvorledes vi har organiseret og nu organiserer de læreprocesser vi har haft og har i vore samfund. Det er i følge forfatteren læreprocesserne som sammen med menneskets biologiske forudsætninger tilsammen former et menneske således at det kan tænke, føle og handle (s. 11). Fremstillingens udgangspunkt er desuden at vi må se på menneskets udvikling som en dynamisk vekselvirkning mellem modningsprocesser og læreprocesser. Den læring som finder sted vil derfor være afhængig af både alder og miljø, og mulighederne for læring i et samfund vil dermed langt på vej opfattes som afhængig af det pågældende samfunds kultur (s. 86).

Edvard Befring redegør i 12 kapitler for udviklingen inden for de forskellige områder som han mener er bestemmende for at læreprocesser finder sted og for hvorledes vi traditionelt organiserer dem. Områderne er

for eksempel både videnskabsfagene psykologi og pædagogik og også temaerne skolehistorie, skolens sanktionsformer, etik, mobning, fravær fra skolen o.s.v. Redegørelserne bygger på både norsk og international forskning, og bogens udgangspunkt er, at de læreprocesser, vi har i dag i vor del af verden, er resultatet af en kompleks udvikling.

Og vi når vidt omkring. Det, der gjorde størst indtryk på mig var behandlingen af to temaer. Først redegørelsen for hvad vi ved om motivationens betydning for læreprocessen. Her konkluderes det, på baggrund af et omfattende materiale, at grundlaget for læreprocessen må være interesse, motivation ja, vilje hvis processen skal lykkes. Dette forhold er navnlig vigtigt at tage i betragtning når der skal planlægges læreprocesser i et samfund som vores, der vil opbygge rammer for livslang læring. I denne sammenhæng fastslås det desuden at en stor del af skolens elever modtager en negativ metalæring i deres skoletid. Denne får betydning for deres motivation i forhold til skolearbejde. Metalæringen består i at de lærer at det er svært at lære og at der er meget man ikke kan lære (bl.a. s. 83-85 og 175-82). Det ser således ud til at man kan sige at vi i sin tid organiserede skoler og læreprocesser ud fra den tids opfattelse af at læreprocesser kunne foregå under tvang og med indbygget mulighed for nederlag. Disse processer har vi i stor udstrækning opretholdt selv om vor nuværende viden om læring tilsiger at vi burde organisere læreprocesserne på en anden måde.

Det andet tema er evaluering forstået som systematisk vurdering af lærearbejde. Efter fremlæggelse af materiale og drøftelser af dette konkluderer Befring bl.a. at den obligatoriske skole, som i henhold til sit formål skal være elevcentreret, ikke besidder vurderingsprincipper, der gør det muligt for den enkelte elev at få målt sine præstationer i forhold til sine personlige, realistiske forudsætninger. Der er således tale om et system, som ikke er elevcentreret, men som fremmer konkurrence fremfor samarbejde og diskriminering fremfor ligestilling. Evaluerings-systemet, som også har en lang tradition, fungerer således også på en sådan måde at det må siges at være i strid med skolens nuværende opgave (bl.a. s. 183-190).

Bogens kapitler kan læses hver for sig.

Men efterhånden som læsningen skrider frem opbygges den omfattende indsigt som er bogens budskab. Og dette budskab er for det første at mange forhold spiller ind når læreprocesser skal foregå. Budskabet er for det andet at vi idag har en sådan viden om hvad gode læreprocesser er og om hvorledes de skal tilrettelægges, at vi må sige at målrettet menneskelig læring har trange kår i skole og samfund. Det har den til trods for at der ydes en stor indsats fra mange lærere, specialpædagoger og skoleinspektører. Dette er et alvorligt budskab, for de menneskelige indlæringssevner er det vigtigste potentielle et samfund råder over (s. 10 og 286).

Når bogen anmeldes i Uddannelseshistorie 1996 er der flere grunde dertil. For det første indeholder bogen en masse skolehistorie. Store dele af den nyere norske skolehistoriske forskning inddrages på forskellig måde, hvad er både oplysende og interessant, navnlig finder jeg afsnittet om specialpædagogikkens udvikling spændende. Det skolehistoriske stof er som sagt sideordnet med fremstillinger vedr. udviklingen inden for andre videnskabsfag som filosofi, psykologi og pædagogik og vedr. temaer som mobning og andre. Derved sidestilles vidensområder på en usædvanlig og også original måde. Dette giver i sig selv ny information. Desuden giver det mulighed for selvstændig refleksion over eventuelle nye årsagssammenhænge inden for det uddannelseshistoriske forskningsområde og endelig bud på nye analysetilgange til uddannelsessystemet som sådan. – Det er netop ved at sidestille disse videns- og problemområder at vi får frembragt det overordnede og ret så alvorlige budskab som bogen har.

I forlængelse heraf kan man derfor sige at for læseren af Uddannelseshistorie er bogen med sit omfattende indhold også et bud på hvad den gode skole- og uddannelseshistorie bør omfatte. Det er et bud, der er brugbart både til den historieforskning der har det ret åbne formål at fremskaffe ny viden generelt. Men den er også et bud til den historieforskning der har det mere specifikke formål, – at fremskaffe en sådan viden om nuet at den kan danne grundlag for at planlægge en fremtid. Og i denne sammenhæng vil det sige en bedre skole.

Ellen Nørgaard